МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Львівський національний університет імені Івана Франка
Філологічний факультет
Кафедра української літератури імені Михайла Возняка

«Світоглядні засади Кирило-Мефодіївського братства»

Магістерська робота
студентки 2 курсу магістратури
групи ФЛУм-21з
напряму «035.01Філологія»
(Українська мова та література)
Любінець Ярини Тарасівни

Науковий керівник
Доцент Чопик Ростислав Богданович

Львів – 2023

Зміст

ВСТУП……..3

РОЗДІЛ 1. Історія створення і діяльності Кирило-Мефодіївського братства……9

РОЗДІЛ 2. Світоглядно-політичні засади ідеології Кирило-Мефодіївського братства…….....45

1. 1. Статут Слов'янського товариства Св. Кирила і Мефодія…...47

2. 2. Закон Божий. Книга буття українського народу……..51

ВИСНОВКИ……...70

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ……..76

Вступ

Актуальність теми дослідження. Кирило-мефодіївське братство є уособленням першого покоління свідомих українців, тобто українців, які усвідомили власну національну ідентичність, позбувшись імперського міфу про “єдіний народ”. Братство (або ж Товариство) діяло напередодні Весни народів, у 1845-47 роках, коли досягнули піку процеси самоідентифікації уярмлених імперіями європейських націй. Свої світоглядно-політичні переконання братчики виклали у “Статуті Слов'янського товариства св. Кирила і Мефодія”, зверненнях “Браття українці!” та “Браття великороси і поляки!”, а найповніше — маніфесті “Закон Божий. Книги буття українського народу”, укладачем якого вважається Микола Костомаров. Цей програмовий документ став головною підставою для обвинувачення після розгрому Братства та арешту його учасників: Миколи Костомарова, Миколи Гулака, Василя Білозерського, Пантелеймона Куліша, Олександра Навроцького, Миколи Савича, Опанаса Марковича, Івана Посяди, Георгія Андрузького, Олександра Тулуба, Дмитра Пильчикова та ін. (головною підставою для найсуворішого з-поміж інших вироку Тарасу Шевченкові стали його поетичні твори, насамперед- поема “Сон”. Після того, як перший “рецензент” маніфесту начальник III відділу Таємної канцелярії граф О. Орлов кваліфікував його як “злочинний рукопис”, “мерзенну річ” (“мерзость”), ставлення імперії до українства змінилося зі зверхньо-поблажливого на агресивно-вороже. Маніфест 70 років пролежав в анналах царської охранки та рукописного відділу санкт-петербурзької академії наук, був виявлений у 1917, а опублікований у 1918 рр. в журналі “Голос минувшего” (Москва).

Український дебют “Книг буття” буття відбувся у Києві, в журналі “Наше минуле” (1918, № 1) зі супровідною статтею П. Зайцева та окремим виданням у Львові (1921) з передмовою М. Возняка.

У ті доленосні роки М.Грушевський писав, що “гадки і плани” Кирило-Методіївського братства “пішли широко в громадянство, і від них веде свій початок сучасне українство” [12, с. 46]. І справді, Визвольні змагання, утворення УНР потвердили заявлені в “Книгах буття” тези про демократизм та республіканство як візиткову рису менталітету українців, рушійну силу їхньої історії. На хвилі актуальності та великого інтересу до нововідкритої пам'ятки у 1920-ті роки з'явилося ряд глибоких досліджень про неї: книга М. Возняка “Кирило-методієвське братство” (Львів, 1921), статі М. Зерова “Українські романтики та Кирило-Мефодіївське братство”, “Книги буття українського народу” в курсі лекцій “Українське письменство XIX ст”, В. Міяковського “Нові матеріали до історії Кирило-Мефодіївського братства (1924)”, “Люди сорокових років” у виданні “За сто літ” (Київ, 1929), Д. Чижевського “Кирило-методієвці” у “Нарисах з історії філософії на Україні” (Прага, 1931). У цих та інших працях тієї пори кирило-мефодіївський маніфест було переконливо вписано в контекст розвитку української літератури та “літературоцентричної” української ідеї, але, починаючи з 1930-их років, дальші студії з відомих причин стали неможливими. Програмові документи знов залягли у спецфонди. Їх не можна було ані прочитати, ані навіть просто назвати: поєднання у титулі Закону Божого з буттям українського народу викликало питання, на які у совєтської науки не було позитивних відповідей. Про Кирило-Мефодіївського братство,

звичайно ж, згадувалось, адже з ним нерозривно пов'язана доля Т. Шевченка, однак тільки й того, що згадувалось, “без коментарів”. Становище почало кардинально змінюватись у час “перебудови”. 1990 року побачило світ видання “Кирило-Мефодіївське товариство” у трьох томах, яке склали особові справи слідства над братчиками. 1991 року вийшло друком окреме видання “Закону Божого...” з передмовою І. Глизя (головного упорядника згаданого щойно тритомника). Розділи про Братство увійшли до підручників історії української літератури, історії, політології. Професор Варшавського університету С. Козак видав монографію “Українська змова і месіанізм. Кирило-Мефодіївське братство [22], де ідеологію “змовників” показано як продовження традиції місіонерства св. Кирила й Мефодія, які поширювали християнство серед слов'янських народів; поставлено у контекст європейської Весни народів і поширеного тоді месіанізму бездержавних народів; зокрема, здійснено грунтовний порівняльний аналіз “Книги буття українського народу” з “Книгою народу польського і польського пілігримства” А. Міцкевича.Цьому ж компаративістському аспектові присвячена стаття Т. Дзядевич “Ідеологема месіанства в “Книзі народу польського народу і польського пілігримства” Адама Міцкевича, “Книгах буття українського народу” Миколи Костомарова і циклі “Три літа” Тараса Шевченка” [14]. Цікаву спробу художнього осмислення судового процесу над кирило-мефодіївцями здійснив відомий тележурналіст О. Криштопа у документальному романі “Братство” [26] тощо.

Тож, у працях останніх десятиліть лакуни значною мірою було поповнено, однак ідеологія організації розглядається тут переважно у

світському вимірі, у відриві од виміру релігійного, властиво етичного, світоглядного. Наприклад, С.Козак відчитує в „Книгах буття” не більш ніж „євангельську стилізацію” задля „облагородження етнічного егоцентризму, патріотизму або націоналізму слабких народів”, „бажання застосувати біблійний епос і релігійну форму мислення до актуальної політичної проблематики народу” [22, с.162, 159,160]. Іншими словами — використати християнство, релігію з політичною метою, підпорядкувати сакральне потребам світського. Навіть такий глибокий дослідник, як світлої пам'яти І. Дзюба у найновішій Історії української літератури пише: „*Попри* ідеалістичну й релігійну фразеологію, в цьому [маніфесті — Я. Л.] містився об’єктивно демократичний, а часом і революційний зміст” [21, с. 410]. Але ж насправді не *попри*, а завдяки! Братчики саме тому й кинули виклик самодержавству, що в російській імперії, яку вважали утворенням поганським, язичницьким, і яка сама оголосила себе “третім Римом”, успадкувавши традицію Риму “першого” ставити на місце Бога ідола-царя, попросту не було змоги жити по-християнськи, в Законі Божому. Натомість, братчики вважали себе продовжувачами традиції братств неофітів, першохристиян, яких свого часу переслідувала ідолянська римська імперія. “Християнство кирило-методієвців досить виявлено в усіх їх писаннях тодішніх — листах, зізнаннях тощо. Розмови на релігійні теми, здається, найбільш звичайні розмови в їх колах. Куліш з Костомаровим диспутують “про вплив християнства на освіту народів”. Куліш кличе Костомарова до себе на хутір, де хоче “закінчити диспут наш про християнство”. Листи Білозерського повні християнських виразів та ідей” [45, с.107-108] тощо. Отож, назріла актуальна потреба показати у єдності світські та релігійні аспекти діяльності Братства.

Повномасштабне вторгнення московії в Україну відкрило недооцінений досі рівень рецепції кирило-мефодіївського маніфесту, а саме профетичний, пророчий. «Закон Божий» завершується словами: «Тоді скажуть всі язики, показуючи рукою на те місто, де на карті буде намальована Україна: «От камєнь, єго же нє брєгоша зиждущии, той бисть во главу”»[24]. (Камінь, який відкинули будівничі, стане наріжним). Правдивість цього пророцтва невблаганно підтверджується. Нині навіть найзатятішим скептикам стало зрозуміло, що від вирішення «українського питання» залежить майбутнє світового порядку. Якщо Україна зазнає поразки, то його буде відкинуто у прірву авторитарної тиранії, середньовічного мракобісся, рабства... Якщо ж Україна переможе, то разом з нею переможуть свобода, демократія, права людини і нації в усьому світі — саме те, що було символом віри кирило-мефодіївських братчиків.

Об’єктом дослідження дипломної роботи є різноманітні статті, документи, пов’язані з Кирило-Мефодіївським братством, матеріали судового процесу над братчиками, їх маніфест “Закон Божий. Книги буття українського народу”.

Предметом дослідження є викладені у цих джерелах світоглядні основи ідеології Братства.

Мета роботи: дати повну картину світоглядних основ Братства, показати взаємозумовленість світського і релігійного аспектів їхнього світогляду — республіканськo-демократичного націоналізму та християнства. Заявлена мета передбачає виконаня таких **завдань**:

1. Вивчити історію створення і діяльності Кирило-Мефодіївського братства.

2. Визначити світоглядні засади організації.
3. Показати актуальність кирило-мефодіївського маніфесту: адекватність висловлених у ньому характеристик української та московитської ідентичностей, його профетичний зміст на тлі московської експансії в Україну.

Задля вирішення цих завдань у дипломній роботі будемо використовувати описовий, аналітичний, синтетичний та порівняльний **методи дослідження**.

Структура роботи: Вступ, І розділ “Історія створення і діяльності Кирило-Мефодіївського братства”, ІІ розділ “Світоглядно-політичні засади ідеології Кирило-Мефодіївського братства”, Висновки, Список літератури.

Розділ 1.

Історія створення Кирило-Мефодіївського братства та формування індивідуальних переконань його учасників

На початку 1840-х років. Київ став центром українського національно-визвольного руху. Студенти та молоді викладачі університету організували тут таємний гурток «Київська молода», метою якого був розвиток української національної духовної сили та визволення селян від кріпацтва [39]. Під час зібрань гуртківчани вели розмови про перспективи України. Вони присвятили свій час вивченню творів відомих французьких філософів-утопістів Сен-Сімона, Фур'є. Крім того, дуже цікавилися відродженням сусідніх націй, зокрема поляків, чехів, хорватів, сербів, болгар, словаків і словенців. Їхнє спільне прагнення полягало в тому, щоб усі слов'янські народи співіснували як брати і партнери, на федеративних началах, а не підпорядковувались московському імперському центрові, де "старший" брат вказує "молодшим", як треба жити. Згодом гурток трансформувався в Слов'янське товариство св. Кирила і Мефодія, яке відтак стали називати Кирило-Мефодіївським братством.

Хоча точна дата його заснування невідома, припускають, що Братство проіснувало не більше вісімнадцяти місяців. За цей короткий період члени не змогли здійснити свої цілі, наприклад, видання селянського часопису та створення підручників початкової грамоти. Ідеї братчиків залишилися в архівах слідчої комісії, не встигнувши поширитися серед українського населення. Ядро організації склали представники української університетської молоді з різних соціальних верств і

регіонів, а також науковців і освітян. Микола Костомаров, Микола Гулак, Василь Білозерський, Пантелеймон Куліш, Олександр Навроцький, Микола Савич, Опанас Маркович, Іван Посяда, Георгій Андрузький, Олександр Тулуб, Дмитро Пильчиков і, звичайно ж, Тарас Шевченко, місце якого було особливим. Організація мала широке коло прихильників та однодумців, які поділяли її ідейні переконання, всього понад 100 осіб. Незважаючи на різницю в інтересах і поглядах, усіх членів об'єднували три основні питання: національне (автономія кожного зі слов'янських народів), соціальне (скасування кріпосного права і впровадження загальної освіти), політичне (створення федерації незалежних республік, вільних від імперського впливу). В основу ідей Братства лягли християнські етичні принципи. Той факт, що група обрала своїми покровителями святих Кирила і Мефодія, перших просвітителів слов'ян, свідчить про те, що слов'янське питання мало в їхній програмі важливе значення.

Інтелектуальним лідером Братства вважається **Микола Костомаров**, який після захисту магістерської роботи у Харківському університеті та короткого періоду вчителювання у Рівному, викладав у Київському жіночому Зразковому пансіоні (з 1845) та Київському університеті св. Володимира (з 1846). Ще живучи у Харкові, Костомаров часто відвідував Київ, де познайомився з групою українських студентів, які вже були підготовлені до сприйняття нових ідей завдяки етнографу, збирачеві народних пісень, першому ректорові Київського університету Михайлові Максимовичу. Вони мріяли про організацію, що працюватиме для духовного і соціального визволення народу і стане потужнішою, масштабнішою, всеохопнішою, аніж згадана вище «Київська молода». Костомаров уже мав авторитет відомого історика,

тож саме його кирило-мефодіївські братчики уповноважили укладати свій маніфест “Закон Божий. Книги буття українського народу”. Особисті переконання М.Костомарова фактично збігаються зі світоглядними засадами цього програмового документа, які ми розглядатимемо у II розділі. Тут лише погодимося з твердженням М. Возняк у книзі «Кирило-Методіївське братство» (1921), що вся творчість Костомарова тісно перепліталася з його глибокою релігійністю. Очевидною були щира прихильність Костомарова до демократії та його непохитна любов до українського народу, як і його палка опозиція кріпацтву. У його творчості також присутні елементи українського національного романтизму, де він ідеалізує принципи свободи, рівності та братерства, втіленням яких є козацтво [6, с. 112]. Роботі над кирило-мефодіївським маніфестом передували глибокі студії Костомарова над давньоруською вічевою традицією, українськими народними піснями, з яких відчитав волелюбний дух українців, та спілкуваня з **Тарасом Шевченком** і **Пантелеймоном Кулішем**, які кардинально змінили його світогляд.

Річ у тім, що до знайомства із ними Костомаров не вірив у перспективу відродження України. Як і більшість романтиків, він ставився до збирання народних пісень і дум, як до музейної справи, до кобзарів — як до останніх могікан “доживающей Малороссии”. Однак після знайомства з Кулішевими творами “Повість про український народ”, поемою-епопеєю “Україна. Од початку Вкраїни до батька Хмельницького” (1843) та довгих палких дискусій віра почала з'являтися, а остаточний переворот стався завдяки поезіям Шевченка, адже в ньому побачив не музейного, а живого, справжнього Кобзаря.

«Тарас Григорович прочитав мені свої недруковані вірші. Мене охопив

страх [23]. Я побачив, що муза Шевченка роздирала завісу народного життя. І страшно, і солодко, і боляче, і захоплююче було зазирнути туди!!! Поезія завжди йде вперед, завжди зважується на сміливу справу; за нею йдуть історія, наука і практичний труд. Легше буває останнім, але важко першій. Сильний зір, міцні нерви треба мати, щоб не осліпнути чи не знепритомніти від раптового світла істини, сердобольно прихованої від спокійного натовпу, який іде второваною дорогою повз таємничу завісу і який не знає, що таїться за цією завісою! Тарасова муза прорвала якийсь підземний склеп, уже кілька віків замкнений багатьма замками, запечатаний багатьма печатями, засипаний землею, навмисне зораною і засіяною, щоб приховати від нащадків пам'ять про місце, де знаходиться підземна порожнеча» [23]. – згадував Костомаров у «Спогаді про двох малярів», а Куліш називав молодого Шевченка «небесним світильником», «видимим оправданням нашого натхнення звиш» («Історичне оповідання»).

"У колі кирило-мефодіївських братчиків до Шевченка зверталися також «отамане», «батьку», визнаючи його ватажком, як колись козаки обирали кошового чи гетьмана. Напівжартома (був бо їхнім ровесником), та по суті серйозно і точно, адже своїми поезіями згуртував їх на святе діло – «видвигнути рідну націю з духовного занепаду, а українського крепака з неволі духовної і соціяльної»[27] . Те, що Шевченко сам був кріпаком, додатково потверджувало, що він є уособленням духу своєї закріпаченої нації, для якої свобода завжди була найвищою цінністю. «Дух нації» (Volksgeist) під ту пору пошукували всі європейські романтики, а центральною постаттю романтизму виступав той самий народний співець, поет-провидець, wieszcz (за Адамом Міцкевичем) або ж кобзар. Власне через нього,

наділеного даром спілкування з вищими силами, романтики сподівались отримати божественну легітимацію своїх націєтворчих дужань («видиме оправдання нашого натхнення звиш»). І отримали! Той же Костомаров, який раніше в одному з листів до Куліша писав, що «горькая, ничтожная судьба Украйны происходит от ничтожества души народа» й розпачав разом зі своїм кобзарем «дідом пасішником», тепер, надихнувшись Тарасовою музою, бачить минуле України «найсвятішою і славнішою войною за свободу, яка тільки єсть в історії», і укладає програмовий документ Братства "Закон Божий. Книги буття українського народу"..." [46, с. 548-549].

Про формування світогляду Шевченка, Костомарова і Куліша дослідники написали чимало, тому у своїй роботі ми не будемо зупинятись на ньому докладно. Більше уваги вділимо іншим, менш відомим братчикам. Мірою таланту вони, звичайно ж, поступалися геніальним колегам, завдяки яким відбувалося їхнє громадянське, наукове і творче становлення. Водночас впливав колективний інтелектуально-емоційний клімат, працювала атмосфера середовища, у якому визрівали спільні ідеї і де кожен мав свій неповторний голос. Це добре це видно на прикладі долі **Василя Білозерського** (1825-1899).

Істинним духовним наставником став для нього Пантелеймон Куліш. Попервах цікавився ним лише тому, що він був братом Олександри Білозерської (у майбутньому дружини Куліша, літературний псевдонім Ганна Барвінок). Проте гаряча любов до батьківщини, юнацька щирість молодого студента зворушили Куліша і привернули увагу вже й до нього. Куліш спрямував інтереси Білозерського на глибше дослідження історії української мови, звернувся до з проханням допомогти переписати його новий історичний роман «Чорна рада». 8 грудня 1843

р. П. Куліш був призначений єдиним штатним співробітником Тимчасової комісії для перегляду давніх актів. Одразу залучив до роботи свого молодшого друга. Під час роботи комісії Білозерському було доручено ревізію документів з архіву О. і М. Ханенків. Незважаючи на моралізаторські нахили Куліша, між ними склався теплий і привітний зв'язок. Пізніше Куліш із замилуванням згадуватиме певний момент спільного життя. Як і багато молодих людей, В. Білозерський закохався і побажав подарувати своїй коханій ікону із зображенням ангела-охоронця, оправлену сріблом і прикрашену стразами. Однак на це йому бракувало коштів. Розважливим жестом Куліш придбав ікону й непомітно поклав її до його кишені з написом «Для якнайкращого використання». Білозерський був щиро зворушений. Однак чи не найвизначнішим результатом їхньої дружби стали зв’язки Білозерського через П. Куліша з іншими видатними особами українофільської інтелігенції, зокрема з М. Гулаком, В. Юзефовичем, О. Навроцьким. Під час Контрактового ярмарку, що відбувся в Києві 1844 р., Куліш познайомив Білозерського з Шевченком. Він одразу став палким прихильником таланту Шевченка і приступив до перекладу російською мовою творів «Кавказ», «Тополя», «Розрита могила», «Сон», «Холодний Яр», «І мертвим, і живим», «Заповіт». У 1845 р. на квартирі Куліша Білозерський познайомився з Костомаровим, швидко влившись у коло київських українофілів. У міру того, як тривали дискусії щодо майбутнього України, зростав консенсус щодо того, що необхідно вжити практичних кроків. Зрештою П. Куліш, М. Костомаров, В. Білозерський і М. Гулак дійшли згоди сприяти виданню книг українською мовою. На жаль, ця спроба була невдалою через брак фінансування.

Власне у такому середовищі винико бажання, яке надихає на координацію зусиль української інтелігенції щодо впровадження теоретичних та організаційних засад у пробудження самосвідомості українського народу. У 1846 році, після Великодня, М. Костомаров, М. Гулак і В. Білозерський об'єдналися і охрестили свій гурток як Товариство святих Кирила і Мефодія. Можливо, вони черпали натхнення з масонських лож, наповнюючи свою ідею символічним виміром. Учасники виготовили каблучки з написом «Св. Кирило і Мефодій» і печатку з написом «І зрозумієте істину і істина визволить вас». Все це були атрибути, що віддавали данину романтизованій містиці таємних товариств 19 століття.

У 1846 р. Білозерський сприяв формуванню статуту Кирило-Мефодіївського товариства. Йому належать вичерпні пояснення до статуту, а також короткий коментар до вивчення історії слов'ян. Крім того, він запропонував план заснування в Україні ремісничих шкіл, які б обслуговували молодих козаків. Ці твори дають нам чітке розуміння переконань Білозерського. В основі історичного розділу статуту лежить християнська думка. Початкові рядки пояснення до статуту підкреслювали наступне: «Поява вчення Христа породила новий етичний етос, якого не було раніше. Месія навчав людство цінностям любові, миру, свободи, рівності та братерства. серед усіх народів, і він поставив нові цілі, які дозволять людству реалізувати великі ідеали людської єдності» [5].

Під впливом палкої поезії Шевченка Білозерський писав про кривди, яких зазнала Україна. Її права були забуті, і вона більше не розглядається як сестра своїх рідних народів. Натомість до неї ставляться як до раба, якого змушують терпіти всі труднощі, які

випадають на долю поневоленого народу. Якщо продовжуватиметься такий стан речей, коли на все українське дивляться зневажливо, а український народ чужий на своїй землі, то Україна втратить свою давню національну спадщину. Українці не заслуговують на таку ганебну життєву долю, але вони заслужать її, якщо нічого не робитимуть і пасивно спостерігатимуть, як на їхніх очах нищиться найбільший дар від Бога, їхнє національне життя з його духом, ідеями та цілями. Україна відіграла значну роль в історії з різних причин, одна з яких полягає в тому, що на відміну від Польщі та Росії, де панували монархії, український народ зберіг своє козацьке прагнення до волі та непохитну віру в Христа. Білозерський категорично заявляє, що Україна має месіанський обов'язок, з яким не може зрівнятися жоден слов'янський народ, а саме відстоювання християнської моралі, пропагування панславізму та виконання месіанського призначення України. На цих принципах базувалися програмні настанови Кирило-Мефодіївського товариства. У політичній сфері Білозерський визнавав актуальність повалення деспотичних монархій, які гнобили слов'янські народи. Він вважав, що Україна, дотримуючись своєї давньої традиції, повинна була перейти до республіканського ладу, але визнавав також, що вона не зможе залишатися нейтральною протягом тривалого часу між «кількома вогнями». Створення коаліції незалежних слов'янських республік розглядалося як проміжний крок на шляху до кінцевої мети об'єднання всіх слов'янських народів в єдину демократичну державу. Передбачалося, що цей могутній союз стане визвольною та гарантуючою силою для всіх поневолених народів. 20-річний юнак мріяв про те, щоб українська земля запалила хвилею визвольних змагань, надихаючи світ жити за наукою Христа. Для реалізації цього

бачення кирило-мефодіївці розробили стратегічний план дій, який наголошував на важливості відмови від насильницьких методів на користь освіти та пропаганди ідей слов'янської єдності та братерської любові серед мас. Як зазначено в статуті товариства, першочерговою метою було поширення цих ідей через освіту молоді, літературу та набір членів. Однак кріпосне право стало суттєвою перешкодою для реалізації цієї мети. Під час слідства Білозерський відверто зізнався жандармам, що він і його соратники вірять у шкоду права власності селян на користь держави. Насправді він включив окремий пункт до статуту, який зобов'язував членів суспільства використовувати будь-які засоби, необхідні для підриву несправедливих привілеїв аристократії. Велику увагу Білозерський робив і на організаційних засадах товариства. Від членів вимагалося зберігати в таємниці свою приналежність, проявляти обережність і проводити щорічний з'їзд, якщо це можливо. Усі ці положення були викладені в поясненні до статуту Кирило-Мефодіївського товариства. Проте справжнє авторство статуту залишається неясним. Під час слідства відповідальність за його створення брав на себе М. Гулак, але коли В. Білозерському були пред'явлені ці свідчення, він наполягав, що Гулак просто намагався зняти провину з товариша через свою великодушність.

Кирило-мефодіївці, незважаючи на свої теоретичні настанови, зрештою не спромоглися на практичні заходи. Наприкінці 1840-х протистояти поліцейській державі було майже неможливо. М. Костомаров, В. Білозерський, М. Гулак у XIX столітті одними з перших відмовилися від аполітичності й виступили за використання політичних засобів для захисту української етнічної ідентичності. Їхні зусилля мали ключове значення для відновлення ідеї незалежності в українському публічному

дискурсі, хоча й у романтизованій формі. Кирило-мефодіївські теоретики відродили незалежницький рух і встановили зв'язок козацької держави з викликами, які постали перед Україною. Хоча їх вплив був обмеженим, вони започаткували тенденцію, яка згодом проявилася як українська політична партійна система на початку 20 століття. Вони відіграли важливу роль у формуванні політичного ландшафту України, їхні ідеї продовжували розвивати М. Драгоманов, М. Грушевський, С. Єфремов, В. Винниченко та інші. Усередині XIX ст. В. Білозерський та його сучасники дотримувалися переконання, що емансипація етнічної групи неминуче приведе до особистої свободи за умови республіканського правління, яке гарантує рівний суспільний статус. На такий дещо спрощений підхід до політичної теорії вплинула обмеженість джерел Білозерського, серед яких не було західноєвропейської літератури з філософії, економіки чи політики. Про розуміння Білозерським соціальних питань свідчить його лист до М. Гулака, де він коментує далеку подію в Англії, де прем'єр-міністр Піль під тиском нової буржуазії скасував хлібне мито. В уяві Білозерського вимальовувалася сцена, коли всі крамниці були зачинені, а городяни святкували і дякували відсутньому діячеві, створюючи радісну атмосферу в багатолюдному торговому місті. Вулицями майорів прапор із написом великої цінності: «Роберту Пілу – поборнику бідних». Саме в цей час в українській політичній сфері виникла закономірність; майбутнє держави залишалося невизначеним. Пізньої весни 1846 р. досягнення Товариства св.Кирила і Мефодія досягли свого апогею. Однак їхнім зусиллям у той час завадили особисті проблеми та інтереси.

Після успішної здачі іспиту та здобуття звання кандидата словесних

наук Білозерському було запропоновано посаду викладача Петровського кадетського корпусу в Полтаві, де він викладав історію та географію. Зарплату пропонували солідні 2000 крб асигнаціями. Білозерський прийняв цю посаду і наприкінці травня виїхав до Полтави. Офіційно він вступив на посаду викладача кадетського корпусу 1 серпня 1846 р. Тим часом М. Костомаров виїхав на лікування до Одеси, що призвело до занепаду діяльності товариства в Києві. Незважаючи на мирний характер провінційного життя в Полтаві, Білозерський виявив виняткову наполегливість у протистоянні йому. В. Білозерський був ініціативною особистістю. Як молодий вихователь кадетського корпусу він використовував кожну нагоду для поширення українофільських переконань. Унікальним місцем збору української інтелігенції був салон дочки поета Капніста, який знаходився в Полтаві. Під час цих зібрань В. Білозерський декламував твори П. Куліша, Т. Шевченка, сербську та чеську поезію. Тим не менш, він був збентежений нерішучістю та страхом місцевої інтелігенції. З розчаруванням і сумом писав до М. Гулака, повідомляючи, що зустрів кількох людей з добрими намірами, які б дуже допомогли, якби їх не охопив страх. Від часу від'їзду з Києва Білозерський не міг ні з ким з такою пристрастю розмовляти про "солодку слов'янщину", як раніше. Тоді він знаходив розраду лише в товаристві Єдлічки, чеського музиканта, який жив у Полтаві. Розмова між ними тривала годинами і охоплювала різноманітні теми, зокрема про Міцкевича, Ганку, людей, яких Єдлічка особисто знав, і долю слов'ян. Однак цих дискусій було недостатньо для Білозерського, молодої людини з активним духом, який жадав відчутних результатів. Разом зі студентами Дерптського університету, які викладали німецьку мову, він почав досліджувати

ідею заснування школи для хлопців із козацького стану та для дітей вільних селян. Білозерський зазначав, що підійшов до цієї справи з великою серйозністю, що зрозуміло, оскільки така ініціатива відповідала тактичним пропозиціям кирило-мефодіївського руху. За короткий час Білозерський розробив програму школи, метою якої було озброїти учнів знаннями як у сільськогосподарській, так і в гуманітарній галузях, щоб вони могли повернутися до сільського життя з освітою. Програма навчання включала вивчення Закону Божого та загальне розуміння фізики, ботаніки, арифметики, столярного та токарного ремесел, медицини. Вчителі повинні були приділяти пильну увагу культурним звичаям землекористування, садівництва. До школи приймали лише хлопців віком від 13 до 16 років. Примітно, що Білозерський неодмінно вказав, що учні повинні бути вихідцями з козацького стану, а не поміщиками. Як пояснював Білозерський, ця, здавалося б, недемократична вимога була на користь самих селян, щоб у майбутньому поміщики не експлуатували студентів необґрунтованими вимогами. Це було частиною мрії Білозерського «цивілізувати» українське село. На жаль, благородні ідеї часто гинуть під тягарем реальності, і життя в Полтаві з кожним днем ставало для нього все нестерпнішим. Навіть прихід іншого кирило-мефодіївця О. Навроцького мало покращив становище Білозерського; всі його думки були зосереджені на Києві. Єдиною причиною, чому він залишився, було бажання підзаробити перед поїздкою за кордон.

У січні 1847 року було надіслано письмове прохання про звільнення через особисті сімейні справи і Білозерський прибув до Києва. Вечори часто проводили на квартирі М. Гулака, де, здавалося, нескінченно точилися дискусії про майбутнє України. Серед нових облич був

полтавський поміщик Тарновський, який ділився розповідями про малоросійських селян. Проте одних розмов було недостатньо. В. Білозерський охоче прийняв запрошення П.Куліша разом поїхати до Варшави й особисто зустрітися з польськими слов'янофілами. 4 березня 1847 р. П. Куліш, його дружина Олександра та В.Білозерський прибули до Варшави. Їх приймав брат В. Білозерського, поручик гусарського полку. Поїздка виявилася плідною, оскільки вони налагодили зв'язки з ученими-славістами П. Дубровським, С. Лінде, В. Мацейовським та ін. Здавалося, перед Кирило-Мефодіївським товариством на обрії відкриваються нові можливості. До приїзду до Варшави 3 березня 1847 р. ані Куліш, ані Білозерський не знали про донос, поданий студентом Петровим попечителю Київського навчального округу.

За цей час жандарми з’ясовують деталі ролі Кирило-Мефодіївського товариства в діях В. Білозерського. 17 березня 1847 р. шеф жандармів О. Орлов підписав наказ про арешт «кандидата Білозерського» варшавському генерал-губернатору І. Паскевичу. Далі події стрімко загострюються: 11 квітня Білозерського заарештовують і двома жандармами конвоюють до Петербурга. 18 квітня 1847 р. він переведений до ІІІ відділу Таємної канцелярії і після виконання необхідних формальностей відправлений до Петропавлівської фортеці. У наш час нам тяжко уявити труднощі, з якими зіткнувся молодий чоловік, і зміну мислення, що відбулася в темних камерах Петропавлівської фортеці. Незаперечним є те, що жандарми проявили вмілу психологічну тактику. На роздуми Білозерському дали шість днів, і його роздуми виявилися плідними. 24 квітня 1847 р. на першому допиті він відверто розповів про Кирило-Мефодіївське товариство. Хоча в його зізнаннях виявлялося намагання применшити значення

товариства, обмежуючи кількість членів трьома особами (Гулак, Костомаров і він сам), Білозерський також намагався переконати жандармів, що кирило-мефодіївці, Слов'янський союз вони розглядали виключно підлеглим руці російського імператора. Крім того, він стверджував, що після його від'їзду до Полтави, а Костомарова до Одеси, все закінчилося. Поведінка Білозерського була схвально сприйнята жандармами. Як зазначав Орлов, «Білозерський заслуговує на особливу довіру, оскільки він виявив таку чесність і відвертість, що, безсумнівно, не приховував би ніяких революційних ідей, якби вони були присутні в їхніх прагненнях». Загалом ніхто з кирило-мефодіївців, крім М. Гулака, не поводилися виклично на розслідуванні. Андрузький говорив навіть те, що не відповідає дійсності. Розслідування тривало відносно недовго, з 18 березня по 30 травня 1847 року. Вирок було винесено 26 травня. О. Орлов звітував Миколі I про Білозерського, що він у всьому зізнався і на допитах висловлював щире каяття. Він надав точні та справжні свідоцтва про товариство. У результаті його відправили на чотири місяці у фортецю, а потім призначили на державну службу, але не в Міністерство народної освіти. Він не був позбавлений попередніх привілеїв і мав бути під наглядом свого начальства. Орлов також підкреслив неабиякі здібності Білозерського і запропонував їх максимально використати. Ознайомившись з проектом вироку, Микола I власноруч написав біля імені Білозерського «За відвертість прямо на службу в Олонецьку губернію під нагляд».

Доля В. Білозерського склалася так. До Петрозаводська він прибув 2 червня в супроводі жандармського поручика Тельного. Цивільний губернатор Г. Повало-Швейковський привітно зустрів засланого і запропонував посаду молодшого помічника в канцелярії губернатора.

За пропозицією губернатора, в його будинку оселився В. Білозерський. Проте жандарми отримали наказ від О. Орлова вести таємне спостереження за Білозерським, а також двічі на рік доповідати III відділу про його поведінку на засланні. Незважаючи на те, що Білозерський був прийнятий у коло спілкування Петрозаводська та тісно співпрацював із такими людьми, як гірничий інженер Бутеньов і радник Виноградський губернського правління, доктор Онессон, він був досить меланхолійним у північному місті, віддаленим від свого звичного оточення. Цим можна пояснити його безперервні благання до О. Орлова переглянути вирок і дозволити йому переїхати до Петербурга. На його запити щоразу відповідали однаковою короткою відповіддю: «Зарано». Жандарми описували його як тихого, доброго, релігійного, скромного і дещо фаталістичного. А тим часом у далекому Петрозаводську В. Білозерський впевнено просувався службовою драбиною. У 1849 році він був призначений асесором Олонецького губернського правління, а незабаром йому було присвоєно чин титулярного радника. До лютого 1853 року його навіть номінували на нагороду. Згодом йому дозволили повернутися додому, щоб відвідати матір. Проте повернення до Петрозаводська після візиту було важчим, ніж подорож на заслання у 1847 р. Знову В. Білозерський почав благати про пощаду в листах до О. Орлова. Він також звертався за допомогою до давніх знайомих родин Кочубея і графа Потьомкіна. Також його матір та сестра писали незліченну кількість листів з проханням про його помилування. Можливо, вирок підлягав перегляду, якби не особистий конфлікт, який виник між Білозерським і новоспеченим губернатором Писаревим. Жандарми поспішили донести про неприйнятну поведінку Білозерського до Петербурга. Тим часом

черговий інцидент у Петрозаводську, пов'язаний із засланням із Казані колишнього кирило-мефодіївця Г. Андрузького, пішов не на користь В. Білозерському. Як владна людина, Білозерський підтримав свого товариша. Проте згодом жандарми вилучили революційний документ «Конституція республіки» авторства Андрузького, який кидав підозру на Білозерського. Ці події призвели до дев'ятирічного заслання Білозерського, перш ніж навесні 1856 р. він нарешті отримав дозвіл переїхати до Петербурга. У березні того ж року він був призначений радником першого відділу Петербурзької управи благочиння , на прохання військового генерал-губернатора П. Ігнатова. Лише 13 квітня 1856 року він був знятий з-під таємного нагляду. В. Білозерський возз'єднався з колишніми товаришами П. Кулішем і М. Костомаровим у Петербурзі, куди згодом до них приєднався Т. Шевченко.

Минуло десятиліття їхньої юнацької активності. Заслання та постійний поліцейський нагляд пом'якшили їхні погляди та дії. Проте їхня відданість українській справі та любов до Батьківщини залишалися непохитними. Крім того, присутність значної групи української молоді в Петербурзі, яка шукала керівництва та натхнення у старших державних діячів українського руху, дала подальший поштовх до дій. Колишні кирило-мефодіївці визнавали свою найважливішу роль у тому, щоб передати свої знання та досвід молодому поколінню, створити надбання активності та прогресу, яких рідко можна побачити в історії українського руху. Кирило-мефодіївці залишили тривалу традицію, яка не мала на меті розривати зв'язок поколінь, а натомість була взірцем для молодих українців. Для досягнення цієї мети вони вважали друковане видання найкращим засобом об'єднання розрізнених сил. Засновниками журналу були М. Костомаров, П. Куліш, В. Білозерський.

Справу офіційного затвердження та редагування було доручено В. Білозерському, який займав високе становище в петербурзьких офіційних колах і мав необхідні зв’язки. Василь Михайлович був надвірним радником, обіймав посаду експедитора в казенній канцелярії. 17 грудня 1859 р. міністр народної освіти Є.Ковалевський звернувся до шефа жандармів В. Долгорукова з питанням про надання дозволу В. Білозерському видавати журнал «Основа». Однак через тиждень Долгоруков відмовився дати дозвіл. Знадобилося ще шість місяців зусиль і різноманітних контактів, щоб нарешті отримати дозвіл на видання журналу 23 липня 1860 року.

У січні 1861 — жовтні 1862 р. виходила «Основа», збереглося 22 номери журналу. За цей час він став центром українського життя в Росії. У ньому співпрацювали багато українських письменників: Т. Шевченко, М. Максимович, О. Кістяківський, О. Свидницький, М. Вовчок, О. Кониський, І. Карпенко-Карий, Нечуй-Левицький та інші. Крім того, журнал публікував історико-етнографічні розвідки Т. Рильського, В. Антоновича, П. Єфименка, О. Лазаревського. Слід зазначити, що внесли свій внесок діячі російської науки і культури: Л. Жемчужников, М. Сухомлинов, П. Якушкін, О. Серов, М.Анненков. Часопис мав значний вплив на громадський рух в Україні, що призвело до утворення просвітницьких організацій, таких як «Громади» в Києві та Полтаві, а також заснування недільних шкіл і друкування популярних книжок для народу. Можна сказати, що молоде покоління 1860-х років сформувалося під ідейним впливом кирило-мефодіївців. В. Білозерський також публікував статті, що стосувалися слов'янських літератур, українознавства та історії. Молодий чоловік, який колись був сповнений пристрасті та вогню, змінився. Творчості Білозерського

цього часу властиві аполітичність і культурологічні гасла. У 1862 році виїхав на службу до Варшави. З часом Білозерський відійшов від літературних занять і став авторитетним державним діячем. Зрештою, він звільнився з посади і повернувся на батьківщину в Мотронівку Чернігівської губернії. До нього приєднався П. Куліш, і обидва патріархи української думки доживали свої дні в мирній атмосфері сільського життя. У 1897 р. В. Білозерський поховав П. Куліша, але після цього сам він прожив лише два роки. Хоча в житті Білозерського, безсумнівно, були промахи й помилки, чи можна його щиро засуджувати? На нашу думку, В. Білозерський міг би з упевненістю сказати, що він зробив усе, що міг, а від нас залежить зробити більше.

Микола Гулак (1822—1899) — громадсько-політичний діяча, педагог і вчений. Його можна назвати уособленим сумлінням Братства, адже під час слідства узяв на себе максимальну відповідальність, аби зняти її зі своїх товаришів. У результаті його чекало найсуворіше покарання: три роки ув'язнення в одиночній камері Шліссельбурзької фортеці з наступним п'ятирічним засланням у Пермі. Після завершення заслання він деякий час працював у південному регіоні України, а потім переїхав на Кавказ у 1860-х роках. У цей час його увага змістилася в бік педагогічних пошуків: він є автором численних праць з історії, філології, філософії, математики, історії літератури, а також перекладів з грузинської та азербайджанської мов.

М. Гулака багато науковців вважають видатним діячем більш радикальної фракції Кирило-Мефодіївського товариства. Він виступав за рішучі заходи щодо викорінення як російського самодержавства, так і кріпацтва. Під час обшуку було вилучено його працю «Юридичний побут поморських слов’ян» і приєднано як доказ до кримінальної

справи. Основна увага цієї роботи зосереджена навколо питань традиційної правової свідомості слов’ян загалом, з особливим наголосом на слов’янах Помор’я V–XII ст. У цій роботі значну увагу приділено політичним і правовим структурам, які регулювали життя давніх слов'ян.

М. Гулака приходить до висновку, що слов’янська цивілізація витворила подвійну систему правосуддя, яка складалася як з общинної, так і з князівської влади. Кожен слуга князя займав посаду воєводи, володів певною владою. Князь же панував над усім населенням. Проте кожен громадянин як член громади мав рівні громадянські та політичні права, оскільки вважалося, що тільки рівний може судити рівного. Важливо зазначити, що хоча цей висновок щодо юридичної рівності серед давніх слов’ян, можливо, був радше бажанням, ніж реальністю, все ж існували певні звичаї та традиції, які сприяли громадянській рівності.

Велике дослідження, проведене Миколою Гулаком, спрямоване на складне та захоплююче дослідження важливої проблеми, пов’язаної з політичними традиціями та мисленням, що лежать в основі встановлення та функціонування політичної системи в суспільстві. Підсумки його дослідження виявляються в програмних текстах Кирило-Мефодіївського товариства, зокрема в Статуті, відозвах і, зокрема, в основоположній праці «Книги буття українського народу». Хоча подальший науковий аналіз приписує першочергове авторство центрального програмного документа Костомарову, вплив Гулака та його ідей на цей твір залишається незаперечним.

В українському літературознавстві **Опанас Маркович** фігурує насамперед як чоловік Марії Вілінської (Марка Вовчка), а вже відтак —

як кирило-мефодіївський братчик і науковець, котрий спеціалізувався на вивченні різних культур, традиційних знань, з особливою увагою до етнографії та фольклору. Під час допиту в Києві у начальника канцелярії генерал-губернатора М.Писарева Опанас Васильович пояснював свій громадянський вчинок глибокими і тяжкими переживаннями, свідком яких він був у селі свого дитинства: «Родившись въ Малороссіи,—написав він своєю рукою,—и воспитываясь первоначально въ деревнѣ, а потомъ часто бывая въ Малороссіи у родныхъ, я бывалъ неоднократно свидѣтелемъ того развращенія и нравственнаго упадка простого народа, которые производятся въ немъ пьянствомъ; мнѣ, какъ молодому человѣку, казалось ужаснымъ такое всеобщее въ народѣ развращеніе, ибо не только поражены имъ мужщины въ зрѣлыхъ лѣтахъ, но весьма часто мнѣ случалось видѣть опьянѣлыми до безумія женщинъ и дѣтей. Сердцу моему, непривыкшему ни къ какимъ подобнымъ явленіямъ, и душѣ, освященной истинными правилами православной вѣры, невыносимо было смотрѣть на это уничиженіе и уничтоженіе цѣлаго народонаселенія» [34, с. 21].

У Опанаса Васильовича немає жодної згадки про зв'язок виникнення народного побуту з кріпацтвом, але нам ясно, що першочергова мета покращення життя селянства була встановлена писаними завданнями у своїх «Главныхъ правилахъ общества»: «Общество будетъ стараться заранѣе объ искорененіи рабства и всякаго униженія низшихъ классовъ, равнымъ образомъ и о повсемѣстномъ распространеніи грамотности» [34, с. 21].

Прагнення до звільнення й просвіти глибоко вкоренилося в психіці оповідача з юних років, залишивши незабутнє враження. На допиті

Маркович розкрив ідеалістичні устремління, які мав у молодості: «Невольно послѣ этихъ грустныхъ, тягостныхъ впечатлѣній, являлась въ душѣ мысль, какимъ бы образомъ избавить этотъ добрый народъ отъ бѣдствій, въ которыя ввергаютъ его непомѣрное употребленіе водки... Когда однажды подобная мысль упадетъ въ неиспорченное сердце молодого человѣка, то я полагаю, она не можетъ его не оставить безъ того, чтобы не произвести въ немъ пламеннаго желанія пособить этому, такъ сказать, сроднившемуся съ простымъ народомъ бѣдствію» [34, с. 21].

Щодо «нещастей», які він пережив, сильно вплинув його Standpunkt, або точка огляду, якою була садиба його батька. Це родинне оточення глибоко вплинуло на характер і світогляд Марковича, як видно з наведених цитат. Вийшовши з цього середовища, Маркович навчався в другій київській гімназії, а згодом вступив на перше відділення філософського факультету Київського університету (тоді — історико-філологічний). Під час студентства він зробив перші спроби в царині науки і налагодив стосунки зі своїми однолітками, зокрема з Костомаровим. Один із таких ровесників М. Костир, молодий професор історії літератури, розпочав у той час власну кар'єру викладача та наукового співробітника в університеті. До появи Костомарова Костир уже був центральною фігурою в тогочасному студентському середовищі, зокрема серед тих, хто гуртувався навколо Кирило-Мефодіївського товариства. Костир встановив міцні зв'язки зі студентством, які тривали довгий час. Маркович жив на квартирі у Костиря, а потім у Олександра Навроцького, і через нього познайомився з іншими членами братства. Навроцький був родичем Гулакові, який нещодавно закінчив навчання в Дерптському

університеті і тепер працював у Генерал-губернаторстві. Будучи студентом німецької вищої школи, Гулак добре володів німецькою мовою, що зблизило їх з Опанасом Васильовичем. У цей же час Маркович познайомився з Кулішем і Костомаровим і між ними також склався міцний зв'язок. Згадуючи розмови, що точилися на квартирі Гулака, де мешкав і він, лікуючи хворе горло, Костомаров згадує В.Білозерського та О. Марковича. Початкове свідчення Костомарова цілком узгоджується з оповіддю, яку він пізніше наводить у своїй автобіографії, де підкреслює, що не було формальної організації, а радше група знайомих, які збиралися, щоб обговорити різні теми. Незважаючи на те, що на допиті у жандармів змінив формулювання своєї заяви, намагаючись захиститися, Костомаров подає приблизний нарис про членів товариства, серед якого є й Маркович. Єдине, що підлягає з'ясуванню, — це заява Марковича про його причетність до Кирило-Мефодіївського братства, яку він надає на другому допиті в Києві: «однажды, среди обыкновеннаго разговора объ ученыхъ предметахъ и занятіяхъ литературныхъ, упомянулъ, что хорошо бы мнѣ принадлежать къ обществу, которое для сего уже составилось. При семъ онъ мнѣ показалъ, что знакъ этого общества было кольцо, которое было у него на рукѣ. Понимая, что для составленія ученаго и литературнаго общества не нужно никакихъ подобныхъ знаковъ и что, можетъ быть, въ этомъ обществѣ есть что-либо и такое, что можетъ быть противно правительству, потому что Костомаровъ иногда выражалъ мысли объ общемъ соединеніи славянъ всѣхъ поколѣній въ будущемъ неопредѣленномъ времени, я рѣшительно отказался отъ всякой принадлежности къ какому бы то ни было обществу и когда чрезъ нѣсколько времени, припомнивъ объ этомъ разговорѣ, спросилъ

Костомарова о его обществѣ, то онъ мнѣ отвѣчалъ, что оно разстроилось и уже не существуетъ, но отвѣчалъ со смѣхомъ»[25, с. 187-189]. У звіті Орлова стверджувалося, що Маркович не був пов'язаний з підпільною організацією на основі доказів, наданих у свідченнях. Як ми вже показали, Костомаров прямо вказав Марковича як учасника братських розмов. Проте, здається, що Маркович відмовився лише від певних формальностей вступу, таких як прийняття грамоти або носіння персня. Якщо ці формальності мали значення для таємного товариства, розповідь Марковича показує, що він познайомився з таємними символами братства. Костомаров, головний ідейний діяч товариства, навіть посвятив Марковича в гурток, подарувавши йому перстень св. Кирила і Мефодія. Крім того, на одному з допитів це підтвердив сам Костомаров:«Студенты, какъ Марковичъ, Посяденко, Навроцкій, втершись въ мой домъ, дѣствительно разглашали, что они были въ обществѣ, что доходило стороною до моего слуха, за что я имъ далъ отказъ и даже весьма неучтивый» [34, с. 25]. Конфліктні облікові записи щодо участі Марковича в братстві викликана його власним бажанням дистанціюватися та нездатністю його товаришів розкрити всю правду. Проте розповідь Марковича про запрошення Костомарова приєднатися до товариства та подальший розпуск, коли він відмовився, цілком збігається зі свідченнями інших членів. Виявляється, що таємне товариство було більше теоретичним, ніж практичним, і існувало лише короткий час. У якийсь момент могло здатися, що брати (а саме Костомаров, Гулак і Білозерський) розглядають можливість оформити своє об'єднання як таємне товариство. Це включало б статут, присягу, офіційне прийняття членства та конкретну структуру суспільства.

Вони навіть почали робити кроки в цьому напрямку, створивши статут і одягнувши перстень з іменами Кирила і Мефодія як символ свого членства. Проте, коли вони прагнули розширити свою асоціацію, щоб включити молодих членів, формальні аспекти таємного товариства стали перешкодою і могли потенційно стримувати нових членів, за словами Марковича. Маркович, Посада й Андрузький вступили до товариства в 1846 р., не зв'язуючись ніякими формальностями. Хоча Андрузький описав Марковича як більше учня, ніж учителя серед братів, у нього все одно були свої унікальні внески та плани щодо групи. Плани, намічені братством, знову зблизили його з Костомаровим. З усіх братів, за винятком Куліша, він був найближчим до Костомарова. Маркович поставив собі за завдання втілити в життя план, викладений братством. Цей план передбачав видання книжок і журналів, орієнтованих на українських селян. Донощик Петров зауважив, що Маркович «весьма ревностно старался перекладывать различные предметы науки на малороссійскій языкъ, излагая это популярно» [34, с. 25]. Марковичу було спеціально доручено писати про географію, також він працював над перекладом історії Грецької Республіки. Обов’язки Марковича узгоджувалися із загальними завданнями братства щодо покращення освіти. Костомаров зобразив Марковича як головного ініціатора чи потенційного видавця: «Студентъ Марковичъ имѣлъ большую охоту издавать Сельское Чтеніе для простыхъ малороссіянъ, на малороссійскомъ языкѣ, и къ этой мысли приступили въ декабрѣ (1846 р.) Гулакъ, Шевченко, Кулишъ и я» [34, с. 26]. Проект Марковича — взяти за зразок «Сельское Чтеніе» Одоєвського виник в братстві після того, як не здійснився проект костомарівського журналу всеслов’янського характеру всіма

слов'янськими мовами [34, с. 26]. Костомарівський проект, який ґрунтувався на слов'янофільському романтизмі, був украй недоцільним, але з часом виріс у реалістичний задум популярного народного видання в творчості Марковича. На цьому етапі журнальної справи братства Маркович більш практично підходив до практичного виконання плану, ніж його колеги-брати. Він переклав численні статті із «Сельського чтенія», відібравши ті, що стосувалися місцевих українських інтересів, і адаптував їх до місцевості. Він покладав великі надії на майбутній журнал і був визнаний активним і свідомим членом організації. Цікаво, що в останні хвилини свого життя Опанас Маркович розмірковував про кирило-мефодіївські ідеали. Лежачи при смерті на руках у письменника Дмитра Марковича, Опанас попросив зі скриньки аркуш паперу: «Я подалъ,—оповідає Дмитро Маркович,— и онъ сталъ уничтожать массу замѣтокъ, писемъ... Вынувъ конвертъ изъ твердой бумаги, онъ далъ его мнѣ.—„Отут дві бумажки, там написано, чого ми хотіли, чим жили, в кого вірували... Заховай, оддай (матері), нехай сховає, а як можна буде, надрукуй»[34, с. 26]. Документи, про які йде мова, стосуються виключно концепції Братства. Ось якими важливими для Опанаса Марковича були ідеали його молодості, ідеали Братства.

Ще один братчик **Іван Посяда** – людина, яка працювала в освітній сфері. У протоколах слідства двадцятичотирьохлітній студент Іван Посяда зазначав, що подорожуючи Полтавською губернією був свідком знущань з боку поміщиків над селянами. У вилучених з допитів документах він зазначав, що зухвалі поміщики відбирали у селян усе, що їм належало, як тільки вони щось просили.

Георгій Андрузький відомий як поет, так і публіцист. Після арешту

членів Кирило-Мефодіївського товариства було вилучено різноманітні документи. У цій колекції конфіскованих матеріалів було кілька проектів конституції, які склав студент Київського університету Г. Андруський. Дослідники охрестили їх «проектами конституцій», але ці документи більше схожі на своєрідні записки. Вони містять пропозиції щодо найкращого структурування майбутньої держави, однак часто подаються без дотримання логічної послідовності. Важливе значення для Андрузького має соціально-психологічний чинник та його вплив на реалізацію реформ для підвищення соціального добробуту. У своєму аналізі «корисних» станів він особливо наголошує на духовному стані. Це пояснюється його відповідальністю за духовне благополуччя окремих людей і всього населення.

На думку Андрузького, критичною стороною духовного стану людини має бути володіння сильними моральними цінностями та порядністю, що часто зустрічається в осіб освіченого, але скромного походження. Ці люди мають потенціал стати прикладом і авторитетом для інших. Просування духовності та освіти серед суспільства та його громадян може допомогти запобігти двом потенційним лихам, які часто виникають під час значних суспільно-політичних реформ: народному беззаконню та анархії через значну втрату довіри до авторитетів та розчаруванню тих, хто не був готовий до змін, але підтримав їх.

Основним підходом до впровадження демократичних реформ Андрузький вважає розв'язання соціальних конфліктів та об'єднання населення шляхом руйнування станів, кланів. Це передбачає скасування незароблених привілеїв, успадкованих окремими особами виключно через їхню класову або кланову приналежність. Таким чином можна

усунути класові та кланові бар’єри, проклавши шлях до більш рівноправного суспільства. Для вирішення цих проблем потрібно було: 1) знищити роди та стани; 2) власна свобода кожного; 3) рівні права державні для всіх.

Це матиме наслідком стирання соціальних ієрархій і створення більш егалітарного суспільства, де люди з різним походженням зможуть займати владні позиції. Такий процес також підвищить якість мислення, породжуючи більш витончені та благородні думки на всіх рівнях суспільства.Усунення сімейних і соціальних ієрархій має не лише сприяти проведенню реформ. Швидше, їх мета полягає в тому, щоб розкрити потенціал звичайних громадян, надаючи їм доступ до державних установ. Як зазначає Андрузький, це піде на користь і державі, забезпечуючи багатство освічених людей, співзвучних сучасним цінностям, тим самим оптимізуючи «бізнес влади». Останнім кроком у цьому процесі є звільнення людей шляхом надання освіти всім членам суспільства, незалежно від їх соціального становища. Особою, яка потенційно може ініціювати реформи, є монарх. Прийнявши звання «громадянин», монарх міг подати позитивний приклад для наслідування іншим. Крім того, монарх повинен ліквідувати придворний стан, який має сімейні привілеї та герби, і обкласти податками дворян. Дворян не треба щадити, а скоріше позбавляти титулу недостойних. Монарх також повинен проживати серед людей, які охоронятимуть і захищатимуть його.Будь-який з дворян, який не може належним чином утримувати себе, не служить своїй країні або не має освіти, повинен бути позбавлений свого дворянства. До цієї категорії зараховує і себе Г.Андрузький.

Студент Андрузький створив інтригуючий план визволення селян, прив'язаних до поміщицької власності. Фінансування цього плану відбуватиметься за рахунок систематичних заощаджень як в армії, так і у вищих ешелонах національної адміністрації. Пропозиція передбачала, що чоловіки-кріпаки отримають свободу після досягнення шістдесятирічного віку, а жінки-кріпаки отримають те саме у віці п'ятдесяти років. До їх смерті поміщик ніс відповідальність за забезпечення кріпаків прожитком. Діти, народжені від емансипованих батьків, також отримають свободу. Щоб запобігти будь-якому жорстокому поводженню, поміщик отримував право на маєток лише після присяги та мав утримувати школи для кріпаків. Для тих, хто добровільно звільнився з неволі, були б винагороди. У Братському статуту «Главные правила общества» була визначена соціальна програма організації, в якій зазначалося, що Товариство безпосередньо займатиметься скасуванням кріпацтва та поширенням грамотності. За словами Василя Білозерського, запровадження шкіл бажали всі, кого хвилювало питання загального добробуту. Братство мало два плани освіти, один створив Андрузький, а інший, більш детальний, Білозерський. Передумовами ширших політичних змін були загальна освіта та ліквідація кріпацтва. Ці зміни мали ґрунтуватися на християнській етиці, ідеї панславізму, а головне — особистій свободі всіх людей незалежно від їх соціального статусу. Як сказано в «Книгах буття», за таких умов не буде «ні царя, ні князя... ні пана, ні боярина, ні кріпака, ні холопа» [24].

Микола Савич – людина, яка займалася педагогічною та журналістською діяльністю. Батько Савича був середнім дідичем

Полтавської губернії, Гадяцького повіту, де, за словами Савича, він народився близько 1810 р. До закінчення Харківського університету його виховання невідоме. Можливо, під час перебування в Харкові він познайомився з місцевою українською громадою, зокрема, з Костомировим, і, можливо, приєднався до неї. У 1847 р. Савич вирішив виїхати за кордон, але причина цього нез'ясована. Він зупинився в Києві, де через розмови з Костомаровим Петров вирішив донести на нього начальству. З Києва Савич виїхав до Австрії, де його заарештували і привезли до Петербурга для ув'язнення. За словами Савича, під час перебування за кордоном він заразився тифом і був згодом заарештований. Вмираючим його відвезли до Петербурга і помістили в кріпосний госпіталь, що, можливо, сприяло тому, що він не міг згадати багатьох подробиць своїх подорожей. Розумно припустити, що його допитували б після того, як він одужав від хвороби, і, отже, мав би чітко пам'ятати події, що відбулися. Однак з'явилася інформація про те, що історія була дещо змінена. Савич типу дуже злякався і вирішив викупити собі звільнення від покарання, яке б йому тоді було призначено – хоч він навіть не був членом Кирило-Мефодіївського братства за підозрілі розмови. З розповіді Савича стало очевидно, що він тривалий час хворів, протягом якого влада переконалася, що він непричетний до процесу, і залишила його в спокої. Він не знав причини свого арешту. Після звільнення Савич переїхав до Одеси, під час Кримської війни, про яку розповів і навіть уклав збірку народних образів і віршів того часу. Його брата призначили агентом одного товариства в Лондоні, а Микола отримав спадщину. Савич поїхав до Лондона, щоб забрати гроші, але під час його візиту стався випадок, який отримав широкий розголос. Адвокат Новіцький привіз Савича у

віддалений готель для переказу коштів. Однак він почав душити Савича так сильно, що той втратив свідомість. Вважаючи його загиблим, адвокат втік із коштами, але Савич згодом прийшов до тями. Адвоката врешті-решт знайшли, судили та засудили до каторжних робіт, а кошти повернули Савичу. В Одесі Савич на ці кошти придбав житло і став відомим громадським діячем. Він був радником Одеської міської ради та членом правління, а пізніше був обраний мировим суддею під час інавгураційних виборів уряду. Розмова з Савичем була захоплюючим досвідом; він був розумний і добре освічений і не був противником прогресу. Незважаючи на свою любов до всього українського, він вагався говорити в такій манері.

Олександр Навроцький — відома особистість, яка досягла успіхів у поезії та перекладі.

Олександр Тулуб — педагог.

Дмитро Пильчиков працює на просвітницькій ниві, виконуючи обов'язки педагога. Після закінчення 2-ї київської гімназії у 1839 р. продовжив освіту на історико-філологічному факультеті Київського університету св. Володимира. Незважаючи на те, що він рідко відвідував лекції, на перше місце ставив самоосвіту. Зокрема, він присвятив себе вивченню літописання, опанувавши літописну мову, а також рідну мову. Після закінчення навчання в 1843 році він отримав посаду помічника бібліотекаря у своїй альма-матер. Потім він оселився в Києві, де подружився з Миколою Костомаровим, Пантелеймоном Кулішем і Маркевичем. Протягом 18 років, з 1846 по 1864 рік, він служив викладачем історії в Полтавському кадетському корпусі, а потім перейшов до викладання курсів статистики та політичної економії. У 1846 році він познайомився з Тарасом Шевченком і став активним

учасником Кирило-Мефодіївського братства. Проте через рік організацію розпустили після того, як студент Олексій Петров звинуватив їх у неправомірних діях. На щастя, Дмитро не був причетний до скандалу, оскільки Петров не вказав його ім'я у своїх звинуваченнях. Пильчиков ініціював багато помітних і цінних внесків у культурне життя Полтави. Письменник Олександр Кониський, який працював разом з Пильчиковим між 1858 і 1863 роками, з теплотою згадував їхні спільні зусилля та виклики, з якими вони стикалися: «Не було тоді такої події громадсько-поступової, щоб біля неї не працював Пильчиков — коли не яко ініціатор, то яко робітник. Недільні і суботні школи (їх було в Полтаві, місті невеликому, з 30-ма тисячами людности, — п’ять), щоденна школа, народні читання, народна бібліотека, народний театр, літературно-музичні ранки і вечори, публічні відчити, дівоча гімназія й таке інше — з усім отим з’єднано наймення і праця Пильчикова» [38] . Дмитро Пильчиков мав значний вплив на підростаюче покоління, яке цілеспрямовано збирав разом. Щосуботи його учні збиралися в його оселі. У 1860-70-х роках брав активну участь у національно-демократичному русі. Зокрема, він був членом і активним поборником українофільства в Полтавській громаді. До цієї громади, яка нараховувала близько 60 осіб, входили такі видатні письменники, як Олександр Кониський, Панас Мирний, поміщиця Єлизавета Милорадович, Віктор Лобода та інші. Мешканці цієї громади насамперед дбали про народну освіту, місцеві школи та літературу, оскільки все це було ключовим фактором у вихованні національної свідомості. Пильчиков разом із земляками навіть брав участь у посадці дуба Шевченка в колишньому саду Гуссона на Павленківській околиці Полтави у 1861 році. Крім того, вони розповсюджували серед

прихильників шевченківського руху примірники книги «Кобзар».. Протягом березня 1862 року Дмитро Пильчиков і Віктор Лобода написали листа чернігівському етнографу Степану Носу, закликаючи до об’єднання в боротьбі за право України навчати своїх дітей рідною мовою. До листа була додана копія петиції до Петербурзького комітету грамотності. У петиції містилося прохання до Міністра державного майна зареєструвати підручники українською мовою для сільських шкіл, у тому числі видані в Полтаві. Відповідь на їхнє прохання невідома, проте, ймовірно, цей вчинок приписали їм, коли їх на початку 1863 р. одного за одним виганяли з Полтави нібито за пропаганду малоросійських ідеалів.

Після виходу у відставку виїхав із Полтави, проживав у Херсоні та Одесі. Увесь цей час він залишався відданим цінностям Тараса Шевченка та Кирило-Мефодіївського товариства. Під час свого вчителювання в Херсоні Дмитро Павлович помітно вплинув на молодого Івана Тобілевича.

Протягом 1870-х років продовжував підтримувати зв'язки з видатними громадськими та культурними діячами Галичини, а також з Михайлом Драгомановим. Перебуваючи у Львові влітку 1873 р., Пильчиков заснував літературне товариство імені Т. Шевченка, яке згодом було перейменовано на Наукове товариство імені Т. Шевченка і діє й нині. Пильчиков відіграв ключову роль у забезпеченні фінансування від Єлизавети Милорадович організації цього відомого товариства.

Останні роки життя проживав у Харкові. З наближенням літнього віку його увагу привернуло спостереження за суспільними процесами, і він часто відвідував читальний зал новоствореної публічної бібліотеки. 17

жовтня 1893 р. він помер у Харкові.

На відміну від масонів чи декабристів, до товариства не входили особи з поважних аристократичних родин. Воно складалося в основному з інтелектуалів, осіб із скромними статками. Слід зазначити, що кирило-мефодіївці зазнали впливу ідеологій декабристів, зокрема Товариства об’єднаних слов’ян, яке визнавали своїм ідейним предтечею. Як і Товариство об’єднаних слов’ян, кирило-мефодіївці прагнули кинути виклик самодержавству, скасувати кріпосне право, об’єднати всі слов’янські народи у федерацію.

Згідно з історичними даними, Кирило-Мефодіївське товариство існувало недовго, не більше п'ятнадцяти місяців, протягом яких воно не могло розгорнути активну діяльність. Тим не менш, вона змогла сформулювати кілька програмних документів і визначити основні цілі та завдання своєї діяльності.

За весь час існування Кирило-Мефодіївського товариства його члени рідко збиралися на розширені філософсько-політичні міркування. Ці зібрання відіграли важливу роль у формулюванні основних принципів їхньої програми.

Важливо визнати, що незважаючи на спільний набір принципів у їхній програмі, серед членів товариства існували різні думки щодо пріоритетності завдань. Найважливішим М. Костомаров вважав досягнення єдності слов'ян. Велику увагу П. Куліш приділяв піднесенню української культури. Т. Шевченко палко виступав за соціальне і національне визволення українців. Відповідно, у кирило-мефодіївському русі виділялися дві різні фракції.

Було кілька людей, яких можна віднести до категорії помірно ліберальних. Серед них М. Костомаров, П. Куліш, В. Білозерський. Ці люди були схильні віддавати перевагу реформам і прийняли більш поступовий та еволюційний підхід до прогресу. Прибічниками радикальної ідеології були Т. Шевченко, М.Гулак, І. Посяда, Г. Андрузький. Вони активно підтримували ідею революційного повалення існуючого режиму, сприяли соціальному та національному визволенню українського населення.

У березні 1847 р. братство, вплив якого неухильно зростав, було викрито, а його члени арештовані. Варто зазначити, що до цього мимоволі доклався Микола Гулак. Бажання залучати нових членів і поширювати прогресивні концепції переважило будь-яку обережність. Саме Гулак прийняв рішення познайомити з внутрішньою роботою організації того, хто став Юдою.

Олексій Петров, дев’ятнадцятирічний студент юридичного факультету Київського університету Св. Володимира, через те, що був сином покійного жандармського офіцера Михайла, мав фінансові труднощі та жалюгідний вигляд. Ймовірно, обставини Петрова зіграли свою роль у рішенні Миколи Гулака довірити йому таємницю компанії. Гулак показав Петрову золотий перстень із написом «В ім'я святих Кирила і Мефодія». Він також повідомив Петрова про принципи і завдання товариства, навіть дозволивши йому переписати «Закон Божий». Цей документ згодом став важливим доказом під час судового переслідування, оскільки містив думки, що суперечили імперській ідеології. Наприклад, у § 97 говорилося: «І зникла Україна — але це тільки здається», а в § 100 — «В могилі лежить Україна — але не

мертва [24]. 28 лютого 1847 р. Олексій Петров з'явився до заступника куратора Київського навчального округу Михайла Юзефовича. Під час цієї зустрічі Петров словесно звинуватив членів братства. Юзефович, який був прихильником Костомарова і Куліша, вимагав від Петрова письмового доносу, вважаючи, що його від цього утримають. Однак Петров не відступив і швидко повернувся з докладним звітом про всю зібрану ним інформацію про групу. Юзефович запропонував Петрову особисто звернутися до опікуна Київського навчального округу генерал-майора Траскіна, усвідомлюючи всю складність запису до нього, особливо звичайного студента. Проте Петров подолав усі перешкоди й успішно вручив донос Траскіну. Траскін не гаяв часу і негайно передав інформацію київському губернатору Бібікову 17 березня 1847 р. Того ж дня начальник жандармів граф Орлов повідомив царя про звинувачення Петрова і отримав наказ заарештувати Гулака. На момент звинувачення Гулак уже проживав у Петербурзі й працював у раді університету. Затримання відбулося в його квартирі, де у нього вилучили згаданий перстень. Під час обшуку Гулак попросив скористатися туалетом, де спробував викинути рукопис. Однак слідчі його виявили: рукопис мав назву «Закон Божий». Крім цього, серед паперів Гулака знайдено листи колишнього вчителя петербурзької гімназії Куліша, а також колишніх студентів Київського університету Бєлозерського та Маркевича. Під час допитів Гулак мовчав. Згодом його помістили в одиночну камеру Олексіївського равеліну. У Києві 20 березня 1847 р. Петров подав ще одну скаргу. У цьому звіті він стверджує, що студент Маркевич також ознайомився з рукописом Гулака під назвою «Закон Божий» і висловив схвальні настрої щодо його змісту. Відтак послідували арешти інших членів товариства. Коли

жандарми прибули до Костомарова, він охоче подарував їм перстень, прикрашений написом. Згодом, у квітні, Шевченка затримали в Києві й перевезли до Петербурга разом із усіма паперами та малюнками. У записах поета не виявлено доказів його участі в таємному товаристві. Слідом за цим чиновники третього відділу звернули увагу на зміст поезій Шевченка, зокрема на «Сон». Крім того, інших членів Кирило-Мефодіївського товариства також було взято під варту. Слідство у кирило-мефодіївській справі тривало з 18 березня по 30 травня 1847 р. у Петербурзі. Одночасно Орлов подав доповідь Миколі I по справі, відомої як «справа «Українсько-слов'янського товариства». В результаті всі члени товариства отримали різні ступені покарання. Після трьох років ув'язнення в Шліссельбурзькій в'язниці М. Гулака згодом було заслано до Пермі. Солдати Окремого Оренбурзького корпусу засудили Т. Шевченка на 10 років позбавлення волі, протягом яких йому заборонялося будь-якою діяльністю писати чи малювати. Після річного ув'язнення в Петропавлівській фортеці М. Костомаров був згодом засланий до Саратова. Спочатку П. Куліш отримав вирок «ув'язнення в Олексіївському равеліні терміном на чотири місяці з подальшим пересиланням до Вологди». Однак на підставі клопотання шановних знайомих його дружини міру покарання змінили. Натомість його два місяці утримували в слідчому ізоляторі військового госпіталю, після чого його заслали до Тули. Півроку Олександр Навроцький провів у стінах Вятської тюрми. Під пильним наглядом поліції царський режим заслав братчиків у віддалені регіони імперії, забороняючи їм повертатися в Україну.

2 розділ.

Світоглядні засади Кирило-Мефодіївського братства

Основоположні принципи Кирило-Мефодіївського братства були сформульовані в його програмних творах: «Статут Слов'янського товариства св. Кирила і Мефодія», звернення «Браття українці» та «Браття великороси і поляки», маніфест «Закон Божий. Книги буття українського народу». Крім того, члени товариства підготували низку наукових та літературних праць, які слугували попередніми розвідками для формування програмних документів.

Політична доктрина братчиків трималась на вірі в те, що вся влада походить від божественного джерела, і переконанні в тому, що влада не повинна бути абсолютною чи автократичною. Костомаров був апологетом республіканського устрою, де влада є виборною, змінюваною і відповідальною перед народними зборами. Крім того, Костомаров виступав за федерацію слов'янських народів, у якій би вони співіснували на рівноправних засадах, по-партнерськи, "нерозділимо і несмісимо", а не були підпорядкові імперському центрові і залежні від "старшого брата".

М. Костомаров у своїй «Автобіографії»[25] запропонував чіткий погляд на дискусії навколо майбутнього устрою слов'янської федерації. Це мало бути об'єднання всіх слов'янських народів, подібно до давньогрецьких республік чи Сполучених Штатів у Північній Америці. Метою було встановлення тісного зв'язку між цими народами при збереженні їх індивідуальної автономії. При цьому особливо важливо, що народи мали бути рівними незалежно від їхньої чисельності, від того, хто більший, дужчий. Адже право сили панує хіба в джунглях, а

між людьми має бути право справедливості.

«….Яке союзництво могло існувати в дійсности на підставі взаїмної рівности між незначними щодо кількости Лужичанами й великою масою російського народу з незмірними просторами його батьківщини? Ми прийшли до думки, що з збереженням права народностей потрібний конче інший поділ частин будучої славянської держави для її федеративного ладу. Таким робом поставала думка про адміністративний поділ земель, заселених славянським племенем, незалежно від того, до якої з народностей належить це плем'я в тій чи іншій полосі заселення простору. Ми не могли вияснити собі подрібно картини, в якій мала з'явитися наша уявна федеративна держава; утворити цю картину ми полишили будучій історії. В усіх частинах федерації пропонувалися однакові основні закони та права, рівність ваги, мір і монети, скасування мита і свобода торгівлі, загальне скасування кріпосного права й невольництва, в якій ні було б формі, єдина центральна влада, що завідувала б зовнішніми справами союзу, військом і флотою, зате повна автономія кожної частини у відношенні до внутрішніх уладжень, внутрішньої управи, судівництва і народної освіти» [25].

Д. Чижевський зауважив [44], що ідеологію кирило-мефодіївців можна охарактеризувати як суміш різних елементів: етно-естетичного, романтичного та радикального. В етно-естетичному аспекті значну роль відіграла українська народна творчість, яка демонструвала безпосередній зв'язок романтики з українським світоглядом. Радикальний соціальний елемент їхньої ідеології вимагав скасування кріпосного права та викорінення станової нерівності. Вони вимагали свободи слова, друку, загальної освіти, а також заміни постійної армії

народною міліцією. Крім того, в їхній програмі був релігійний компонент, оскільки члени суспільства шукали відповіді на гострі соціальні та політичні проблеми через релігію. Вся ідеологія суспільства була просякнута месіанством. За їхніми переконаннями, Україні судилося виконати волю Божу, врятувавши слов'ян і виступивши їхнім послом – це "голос України … до всіх братів своїх слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янщина [24, с. 40]…». А тепер зупинимося глибше на розгляді окремих програмних документів.

2. 1. ***«Статут Слов'янського товариства Св. Кирила і Мефодія»*** поділяється на два розділи. Перший розділ під назвою «Головні ідеї» стисло представляє основоположні принципи та основні цілі організації. Другий розділ під назвою «Головні правила товариства» присвячений окресленню методів і стратегій реалізації програмних засад товариства.

Початковий пункт «Головні ідеї» підтверджує, що метою слов'ян є злиття духовності та політики, до якої вони повинні старанно прагнути. Ця віра є наріжним каменем світогляду Кирило-Мефодіївського товариства, забезпечуючи фундамент, на якому базуються всі подальші теоретичні побудови.

Другий параграф розділу «Головні ідеї» статуту давав чітке тлумачення загальнослов'янської ідеї в її розумінні членами Кирило-Мефодіївського товариства. Відповідно до цього трактування, утворення майбутнього слов'янського союзу вимагало б від кожного слов'янського народу власної державно-політичної автономії. Цю умову брати вважали головною умовою остаточного об'єднання.

Щоб закласти основу для майбутнього слов'янського союзу, ще однією

важливою вимогою було запровадження республіканської системи управління, а також політичного та правового паритету для всіх громадян слов’янських націй. Це означало визнання того, що кожне слов'янське плем'я повинно мати урядового представника народу і дотримуватися принципу цілковитої рівності між співгромадянами, незалежно від їхнього походження, християнських переконань чи соціального становища. Члени Кирило-Мефодіївського товариства твердо вірять, що християнська мораль, яка є незламною і є керівною силою, повинна бути основою, на якій будується справедливий суспільний і державний устрій. Зокрема, у четвертому пункті статуту «Головні ідеї» прямо сказано, що уряд, законодавство, право власності та освіта в усіх слов’ян мають ґрунтуватися на священному вченні Ісуса Христа. Було важливо, щоб суспільство вірно дотримувалося цих моральних принципів у чистому вигляді, не заплямованому подальшими впливами, оскільки це залучило б нових членів і гарантувало, що ті, хто займе владні посади в майбутньому справедливому суспільстві, будуть достойними та добре освіченими.

Для вирішення нагальних і важливих питань було запропоновано створити єдину законодавчу владу під назвою «Слов'янський собор» з представників усіх слов'янських народів. Проте конкретні обов'язки та повноваження цієї ради чітко не визначені. Зважаючи на те, що попередні розділи статуту наголошували на політичній автономії кожної окремої нації, можна зробити висновок, що ця «рада» буде служити наднаціональним утворенням, члени якого обиратимуться на основі державно-територіального поділу, а не кількості населення. У другій частині Статуту «Головні правила товариства» викладені

основні принципи і тактичні завдання організації братства і прокладання шляху майбутнього союзу слов'янських народів. Пункт сьомий наголошує на існуючій релігійній різноманітності та упередженнях серед слов'янських племен, а також наголошує на місії суспільства викорінювати письмову та релігійну ворожнечу, одночасно пропагуючи концепцію примирення відмінностей у християнських церквах. Метою цих зусиль, на думку авторів, є сприяння тіснішим зв'язкам між слов'янськими народами та встановлення між ними справді братерських, дружніх і рівноправних відносин. У сфері міжособистісних зв'язків Статут робив значний наголос на імперативі викорінення соціальної нерівності, приділяючи особливу увагу огидному існуванню кріпацтва. Восьме положення «Головних правил» висвітлювало одну з цілей братства, яка полягала в активній боротьбі з поневоленням і будь-якою формою дискримінації нижчих верств суспільства. Крім того, братство прагнуло просувати загальну грамотність як засіб сприяння рівності в усіх громадах.

Члени Кирило-Мефодіївського товариства визнавали основним засобом досягнення своєї мети просвіту широких верств населення. Незважаючи на те, що ця культурно-просвітницька діяльність не мала відношення до політики, вона викликала значне занепокоєння в царських слідчих. Вони ретельно адаптували пропозиції щодо створення державних шкіл відповідно до ситуації, пов'язаної з затриманими братами, на додаток до революційних декларацій і патріотичних мистецьких творів.

Творці статуту Кирило-Мефодіївського товариства, які були ревними прихильниками християнства, надавали великого значення моральному аспектові своєї діяльності та дотриманню християнських принципів. У

дев’ятому пункті «Основних правил» прямо говорилося, що кожен член суспільства, як і суспільство в цілому, повинен узгоджувати свої дії з вченням любові, смирення і терпіння, які містяться в Євангелії. Крім того, суспільство рішуче відкидало думку про те, що «мета виправдовує засоби», як таку, що суперечить їхнім релігійним переконанням.

Термін «українські брати» втілює головні принципи, викладені в Статуті Кирило-Мефодіївського товариства, надаючи точніше роз’яснення основних понять, які лежать в основі діяльності братства. Тому, підтверджуючи віру в те, що об’єднання слов’янських народів в особливий союз є їхнім наперед визначеним історичним шляхом, прохання виразно підкреслює, що це утворення має прийняти міжурядовий характер, не позбавляючи будь-яких націй-учасниць їх незалежної державності, щоб кожна нація керувала, не змішуючись з іншими, гарантуючи збереження своєї окремої мови, літератури та державних справ. Відповідальність керівних органів союзу обмежувалася вирішенням справ, що мають взаємне значення для всіх держав-учасниць. Таким чином, існував би Слов’янський Собор або Рада, куди збиралися б представники всіх націй-учасниць і обговорювали б справи, що стосуються цілого слов'янського союзу. На управління союзом обирався б голова на чітко і заздалегідь визначений термін. Подібно до того, як Річ Посполита мала свого голову, що вибирався щорічно, так для всього союзу вибирався б правитель на рік, таким чином гарантуючи, що влада не може перетворитися на спадкову.

У центрі уваги цього звернення був передусім імператив викорінення існування станів і пов’язаних з ними привілеїв, щоб створити суспільство, де панували б громадянська рівність і свобода. Відчутною

демонстрацією цієї рівності був би необмежений доступ до всіх державних посад у Слов'янському союзі та його складових республіках, куди люди призначалися б на основі заслуг та інтелекту, а не просто успадкованого багатства та соціального статусу. Ця трансформація має бути досягнута через механізм всенародних виборів, який забезпечить обрання найбільш гідних кандидатів.

Документ під назвою «Брати великоросіяни і поляки» містить заклик до двох слов’янських націй, тісно переплетених з історією України, подолати свою історичну ворожнечу та конфлікти. Мета — об’єднання в майбутньому всіх слов’ян на засадах свободи і рівноправності, як на рівні окремих людей, так і на рівні народів.

2. 2. ***«Закон Божий. Книга буття українського народу».*** Це головний програмовий документ Кирила-Мефодіївського братства. Читаючи маніфест, розумієш, наскільки він важливий і актуальний зараз, коли ми переживаємо агресію росії, яка хоче знову знищити українську націю і нав’язати нам свого ідола-вождя. На щастя, маніфест таки дійшов до нас і не загубився, хоча начальник третього відділу таємної канцелярії Орлов розцінив його як злочинний рукопис і віддав на забуття у спецфонд.

Написаний він у формі біблійного оповідання та складається з 109 параграфів. Що ми бачимо у першому параграфі? « Бог создав світ: небо і землю і населив усякими тварями і поставив над усею тварью чоловіка і казав йому плодитися і множитися і постановив, щоб род чоловічеський поділився на коліна і племена, і кожному колінові і племені даровав край жити, щоб кожне коліно і кожне племено шукало бога, котрий од чоловіка недалеко, і поклонялись би йому всі люди і віровали в його, і любили його, і були б усі счастливі» [24, 1 параграф].

У другому і третьому параграфі ми читаємо, як людство відмовилось від початкового задуму Бога, який включав виділення землі кожній нації для її зростання та розвитку. На думку авторів «Закону Божого», визначення «рабства» походить від відсутності консенсусу – зокрема, відсутності спільної точки зору на майбутнє та шляхи прогресу в різних народів. Це контрастує з поняттям *згоди*, яке означає стан задоволення і порядку: «Але род чоловічий забув бога і отдався діаволу, і кожне племено вимислило собі богів, і в кожному племені народи повидумували собі богів і стали за тих богів биться, і почала земля поливатися кров'ю і усіватися попелом і костями, і на всім світі сталось горе, і біднота, і хвороба, і несчастя, і незгода. І так покарав людей справедливий господь потопом, войнами, а найгірше — неволею» [24, параграф 2-3]. Поняття *неволя* в «Книгах буття українського народу» невід'ємно пов'язане з поняттям *цар*. Згідно з кирило-мефодіївським вченням, є лише одне законне божество, яке панує над усім людством. Тим не менш, людство створило власні версії правителів і божеств, що призвело до світу, охопленого насильством і безладдям. У результаті почалося кровопролиття і жахливі страждання: «Бо един єсть бог істинний, і един він цар над родом чоловічим, а люде як поробили собі багато богів, то з тим укупі поробили багато царів, бо як у кожному кутку був свій бог, так у кожному кутку став свій цар, і стали люде биться за своїх царів, і пуще стала земля поливатися кровію і усіватися попелом і костями, і умножилось на всім світі горе, біднота і х[в]ороба, і несчастя, і незгода. Нема другого бога, тільки один бог, що живе високо на небі іже вєздес[ущ]ий духом святим своїм, і хоч люде поробили богів в постаті звіриної і чоловічої со страстями і похотями, а то не боги, а то страсті і похоті, а правив над людьми отець страстей і

похотей чоловікоубийця диавол. Немає другого царя, тільки один цар небесний утішитель, хочь люде і поробили собі царів в постаті своїх братів-людей со страстями і похотями, а то не були царі правдиві, бо цар єсть то такий, що править над усіма, повинен бути розумніший і найсправедливіший над усіх, а розумніший і найсправедливіший єсть бог, а ті царі со страстями і похотями і правив над людьми отець страстей і похотей чоловікоубийця диавол. І ті царі лукаві побрали з людей таких, що були сильніші або їм нужніші, і назвали їх панами, а других людей поробили їх невольниками, і умножились на землі горе, біднота і хвороба, і нещастя, і незгода» [24, параграф 4-7].

У восьмому параграфі автор заглиблюється в історію євреїв і греків. Автор підкреслює нещасливе рішення євреїв відмовитися від своєї віри та поклонитися своєму цареві, незважаючи на застереження шанованого пророка Самуїла. Цей помилковий крок зрештою призвів до вторгнення і захоплення єврейського народу халдеями: « Але євреї вибрали собі царя, не слухаючи старця святого Самуїла, і бог тоді ж показав їм, що вони негаразд зробили, бо хоч Давид був лучший з усіх царей на світі, однак його бог попустив у гріх: він одняв у сосіда жінку; се ж так було, аби люди зрозуміли, що хоч-який добрий чоловік буде, а як стане самодержавно панувати, то зледащіє. І Соломона, мудрішого з усіх людей, бог попустив у саме велике кепсьтво — ідолопоклонсьтво, аби люди зрозуміли, що хоч який буде розумний, а як стане самодержавно панувати, то одуріє. І покарав їх господь: пропало і царство їх і всіх забрали у полон халдеї» [24, параграф 10 та 14].

Автор передає відчуття заспокоєння, говорячи про греків, оскільки вони були народом, який не бажав, щоб над ними панував цар, а прагнув незалежності. Відмова греків від земних царів не залишилася

без наслідків. Відвернувшись від смертних правителів, вони також відвернулися від божественного царя, і таким чином винайшли і вірували у безліч богів. Це призвело до нездатності по-справжньому відчути свободу, і зрештою греки були підкорені македонцями, а пізніше римлянами: «Але греки не дізнались правдивої свободи, бо хоч одріклись царей земних, та не знали царя небесного і вимишляли собі богів; і так царей у їх не було, а боги були, тим вони вполовину стали такими, якими були б, коли б у них не було богів і знали б небесного бога. Бо хоч вони багато говорили про свободу, а свободні були не всі, а тільки одна частка народа, прочі ж були невольниками; і так, царів не було, а панство було: а то все рівно, якби у їх було багато царків. І покарав їх господь: бились вони між собою і попали в неволю і спершу під македонян, а вдруге до римлян» [24, параграф 17-18].

Наступний абзац детально описує появу Ісуса Христа, який проповідував любов до Бога та важливість рівності між людьми і ставлення до інших з любов'ю . Завдяки його вченню люди отримали більше розуміння того, що справді має значення в житті. З погляду братчиків, свобода є найціннішим, сакральним надбанням, оскільки вона дозволяє людям шукати правду, не піддаючись обману чи маніпуляції з боку влади. Прикладом цього є засудження Ісуса Христа, який був покараний за свою віру тими, хто називав себе «правителями». Навіть у давні часи, коли людина приходила з доброчесними намірами врятувати людство від гріха і дарувати їм свободу і щастя, так звана «влада» втручалася. У цьому випадку це був римський імператор, який, усвідомивши, що він втратить владу над людьми, вирішив засудити Христа на смерть, незважаючи на його божественну місію врятувати людство. Імператор вважав, що тримати людей у стані страху та

підкорення – найкращий спосіб навести порядок і задовольнити себе. Страшно визнати, що історія продовжує повторюватися, як видно з сучасних дій рашистів, які нападали і продовжують нападати на чужі країни та прагнуть знищити цілі нації, водночас підло підштовхуючи пропагандою власний народ брати участь у таких звірствах. Це просто повна відсутність цінностей, емпатії та розуміння того, що є справді нормальним. Таким чином, очевидно, що існують паралелі між сьогоденням і минулим, які демонструють, що людство ще має вчитися на своїх помилках: «І засудили на смерть Іісуса Христа — бога, царя і пана — і претерпів Іісус Христос оплєванія, заушенія, бієнія, хрест і погребєніє за свободу рода чоловічого тим, що не хотіли приняти його за царя і пана, бо мали другого царя-кесаря, що сам себе нарік богом і пив кров людськую» [24, параграф 27].

Після воскресіння Христа віра почала швидко поширюватися. Однак влада була незадоволена і намагалася її ліквідувати. Спочатку вони страчували, топили або вішали невинних християн. Незважаючи на це, віра продовжувала процвітати і поширюватися:«А віра христова не уменьшалась, а чим гірше кесарі і пани лютовали, тим більше було вірующих» [24, параграф 34].Згодом імператори розробили огидний план і прийняли християнство, щоб навмисно змінити автентичні принципи, встановлені Ісусом. Це було виключно для того, щоб обдурити маси і знову зберегти над ними владу. Наскільки довго ці люди готові триматися за свою владу, багатство та здатність маніпулювати іншими, вражає. Вони навіть готові вчинити вбивство, для них немає нічого святого. Зрештою, вони досягли своєї мети: «Тоді імператори с панами змовились і казали поміж собою: уже нам не викоренити християнства, піднімемось на хитрощі, приймемо її самі,

перевернемо ученіє христово так, щоб нам добре було, та й обдуримо народ. І пани приймали християнство і казали: «От бачите: можно бути і християнином і паном вкупі .А казали вони неправду. Хоч Христос сказав: «воздадіте кесарево кесареві», а се тим, що Христос не хотів, щоб були бунти та незгода, а хотів, щоб мирно і люб'язно розійшлась віра і свобода, бо коли християнин буде воздавать не християнському кесареві кесарево — платить податок, сповнять закон, — то кесар, принявши віру, повинен одріктись свого кесарства, бо він тоді, будучи першим, повинен бути всім слугою; і тоді б не було кесаря, а був би єдиний цар — господь Іісус Христос» [24, параграф 35-40]. Спостерігаючи за діями царів, не можна не відчувати відрази. Їхня єдина "метода" — знищити кожного, хто не виконує їхні безглузді накази. Їм бракує будь-якої подоби моралі, натомість вони тримають населення в стані постійної тривоги, караючи тих, хто наважується поставити під сумнів їхній авторитет і проявити незалежність.

Параграф 61 висвітлює «слов'янське плем'я», обговорюючи, що воно не мало ні царя, ні господаря, ні ідола, і всі були рівними навіть до прийняття віри. Їхня єдина відданість була Всевишньому. «Книги життя українського народу» прагнуть захистити і виправдати слов'янські племена, особливо українців: «Але було два лиха у слов'ян: одно — незгода між собою, а друге те, що вони, як менші брати, усе переймали од старіших; чи до діла, чи не до діла, не бачучи того, що у їх своє було лучше, ніж братівське» [24, параграф 64].

У покарання за їхні дії Господь наказав на них рабство, яке вважалося найсуворішим видом покарання. Незважаючи на можливість повного зникнення слов'янського племені, Бог втрутився і запобіг цьому.

«Книги буття українського народу» пов'язують порятунок української

нації та відновлення незалежності з Гетьманщиною та зростанням козацької держави: «І не любила Україна ні царя, ні пана, а зкомпоновала собі козацтво, єсть то істеє братство, куди кожний, пристаючи, був братом других — чи був він преж того паном чи невольником аби християнин, і були козаки між собою всі рівні, і старшини вибирались на раді і повинні були слуговати всім по слову христовому, і жодної помпи панської і титула не було між козаками» [24, параграф 76].

У «Законі Божомиу» українці зображені як народ, який високо цінує свободу, рівноправність, відданість вірі, любов до ближнього, відданість Богові: «І постановило козацтво: віру святую обороняти і визволяти ближніх своїх з неволі. Тим-то гетьман Свирговський ходив обороняти Волощину і не взяли козаки миси з червонцями, як їм давали за услуги, не взяли тим, що кров проливали за віру, та за ближніх і служили богу, а не ідолу золотому. А Сагайдашний ходив Кафу руйнувати і визволив кільканадцять тисяч невольників з вічної підземної темниці» [24, параграф 78].

Ідеалізоване уявлення про злагоджене «козацьке братство» в Україні виявляється хитким. «Панство», яке зображене в «Книгах життя українського народу», становить стійку загрозу традиційному справедливому ладу. Згідно з вченням кирило-мефодіївців, джерело хаосу пов’язане з поняттям «панування» не як посилання на соціальні класи, а радше як ознака зневаги до фундаментальних принципів існування: «Але панство побачило, що козацтво росте і всі люде скоро стануть козаками, есть-то вільними, наказали зараз своїм крепакам, щоб не ходили в козаки хотіли забить народ простий як скотину, так, щоб йому не було ні чуствія, ні розуму, і почали пани обдирати своїх

крепаков, отдали їх жидам на такую муку, що подобную творили тільки над первими хистіянами, драли з їх, з живих, шкури, варили в котлах дітей, давали матерям собак грудями годовати» [24, параграф 83].

Слова «пан» і «цар» в українців тягнуть за собою історичний шлейф негативної конотації – на відміну від поляків і московитів, у яких (відповідно) домінує конотація позитивна, і які, засоціювавши з цими поняттями свої кількасотлітні експансіоністські заміри, власне й нащепили українцям алергію до них, мимоволі посприяли утвердженню в Україні ідеалу демократичного ладу, засадничо альтернативного щодо «панського» устрою Польщі й «царського» Московщини. І той, і той суперечили Закону Божому, ставлячи на Його місце беззаконня панської або царської самоволі; і той, і той приводили свої народи до «одуріння».

Упродовж історії влада постійно відмовлялися визнавати автономію думок і цінностей своїх людей і натомість нав'язували власну пропаганду, щоб підтримувати контроль і перешкоджати прогресу, хотіла перетворити людей на рабів, які виконують лише їхні вказівки і водночас зосереджують увагу на тому, що ти не їхнього рівня, що ти повинен «знати своє місце». Проте народ завжди прагнув свободи, як це видно на прикладі українців. Навіть сьогодні ми продовжуємо боротися за нашу свободу, часто дорогою ціною у вигляді кровопролиття, болю та страждань. Мій дідусь який має досвід переживання вивезення в Сибір, війни розповів мені історію, про те, який він був щасливий коли у 1991 році Україну визнали незалежною. Коли він схвильовано поділився з батьком новиною про незалежність нашої країни, його батько Дмитро, котрий був учасником Українсько-галицької армії, протверезно дав відповідь: «Сину, незалежність країни

ніколи не дається, вона завжди здобувається кров'ю. Ти зрозумієш мої слова потім». У той час мій дідусь не до кінця усвідомлював серйозність слів свого батька, але події 2014 і 2022 років привернули їхнє значення і перевернуло все наше життя. На жаль, у світі є тенденція до огидних вчинків і дій.

Знову повертаємось до «Закону Божого» Костомарова. Україна завжди прагнула до мирного існування: «Бо вона любила і поляків, і москалів як братів своїх і не хотіла з ними розбрататися, вона хотіла, щоб всі жили вкупі, поєднавшись як один народ слов'янський с другим народом слов'янським, а ті два с третім, і було б три Речі Посполиті в однім союзі нерозділимо і несмісимо по образу Тройци божой нероздільной і несмісимой, як колись поєднаються між собою усі народи слов'янські» [24, параграф 91].

Чи не найбільше вражають нині слова про ідолянську сутність московщини, яка не змінюється вже сотні років: «...І цар московський взяв верх над усіма москалями, а той цар узяв верх, кланяючись татарам, і ноги ціловав ханові татарському, бусурману, щоб допоміг йому держати в неволі неключимій народ московський, християнський. І одурів народ московський і попав у ідолопоклонство, бо царя своего нарік богом, і усе, що цар скаже, те уважав за добре, так що цар Іван в Новгороді душив та топив по десятку тисяч народу, а літописці, розказуючи те, звали його христолюбивим» [24, параграф 72-73].

У маніфесті постійним є наголос на спокійній природі українців та їхньому прагненні співіснувати в мирі та «злагоді» з сусідніми народами: «Тоді Україна пристала до Московщини і поєдналась з нею як єдиний люд слов'янський с слов'янським нерозділимо і несмісимо, на образ іпостасі Божої нерозділимої і несмісимої, як колись

поєднаються усі народи слов'янські між собою. Бо вона любила і поляків, і москалів як братів своїх і не хотіла з ними розбрататися, вона хотіла, щоб всі жили вкупі, поєднавшись як один народ слов'янський с другим народом слов'янським, а ті два с третім, і було б три Речі Посполиті в однім союзі нерозділимо і несмісимо по образу Тройци Божой нероздільной і несмісимой, як колись поєднаються між собою усі народи слов'янські»[24, параграф 88].

На жаль, не судилося здійснитися мріям українського народу, на що нарікав автор «Книг буття...»: «І билась Україна літ п'ятдесят, і єсть то найсвятіша і славніша война за свободу, яка тільки єсть в Історії, а розділ України єсть найпоганіше діло, яке тільки можна знайти в історії» [24, параграф 93].

«І пропала Україна. Але так здається» [24, параграф 97]. « Лежить в могилі Україна, але не вмерла» [24, параграф 100]. Це можна трактувати як символічне утвердження основної концепції, яку автор мав на меті донести до українського читача.

Я з ним повністю згідна. Радість наших супротивників через наші нещастя не означає, що ми зазнали поразки. Ми не повинні падати духом. Незважаючи на численні невдачі, Україна боролася і продовжує боротися до кінця. Україна послідовно вставала після нокдауну та демонструвала світові свою стійкість. Незважаючи на масштаби перешкод, з якими вона зіткнулася, і незважаючи на хитрість її опонентів, Україна вистояла і буде стояти. Любов до свободи та боротьба за справедливість вкорінені в нашій ДНК, і як би наші вороги не намагалися їх викорінити, їм це не вдасться: «Бо голос України не затих. І встане Україна з своєї могили, і знову озоветься до всіх братів своїх слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янщина, і не

позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні крепака, ні холопа — ні в Московщині, ні в Польщі, ні в Україні, ні в Чехії, ні у хорутан, ні у сербів, ні у болгар» [24, параграф 108].

На думку М. Трофимука, одним із найвизначніших документів української інтелектуальної спадщини є "Закон Божий. Книги буття українського народу". Цей тип документів з'являється кожне століття, слугуючи нагадуванням про те, хто ми є, і про вічну та незмінну природу деспотизму. Закон Божий є видатним досягненням людської цивілізації, стислим переліком першооснов буття та взаємовідносин між окремими людьми, спільнотами, етнічними групами, народами, націями та цивілізаціями.

Отож підсумуємо головні ідеї «Закону Божого. Книг буття українського народу». Головною ідеєю є зосередження на вірі у Всемогутнього, який дає нам силу вистояти та знає, що правда кривду переможе. Адже віра у Бога – це дуже важливо: «Бог создав світ: небо і землю і населив усякими тварями і поставив над усею тварью чоловіка і казав йому плодитися і множитися і постановив, щоб род чоловічеський поділився на коліна і племена, і кожному колінові і племені даровав край жити, щоб кожне коліно і кожне племено шукало бога, котрий од чоловіка недалеко, і поклонялись би йому всі люди і віровали в його, і любили його, і були б усі счастливі» [24, параграф 1].

«Але род чоловічий забув бога і отдався діаволу, і кожне племено вимислило собі богів, і в кожному племені народи повидумували собі богів і стали за тих богів биться, і почала земля поливатися кров'ю і усіватися попелом і костями, і на всім світі сталось горе, і біднота, і

хвороба, і несчастя, і незгода» [24, параграф 2].

Україна вирізнялася з-поміж інших народів своїм демократизмом, в основі якого була віра у те, що всі рівні перед Богом. «І не любила Україна ні царя, ні пана, а зкомпоновала собі козацтво, єсть то істеє братство, куди кожний, пристаючи, був братом других — чи був він преж того паном чи невольником аби християнин, і були козаки між собою всі рівні, і старшини вибирались на раді і повинні були слуговати всім по слову христовому, і жодної помпи панської і титула не було між козаками» [24, параграф 76].

Маніфест наголошує на тому, що наша нація у собі несе особливу місію — дух рівності і братерства, який у неї переймуть інші слов'янські народи. У проривній на свій час монографії "Філософія української ідеї та європейський контекст" Оксана Забужко першою переконливо прописала філософію кирило-мефодіївських братчиків у контексті "європейського месіанства" передодня Весни народів. Це "коли народ ототожнює себе з певними духовними вартостями, що мають тривкий статус абсолютних (мисляться атрибутами Бога – так, у Ж. Мішле Франція виступає синонімом свободи, для Й.-Г. Фіхте Німеччина – взагалі єдиний носій животворного духа, що протистоїть смерті; у А. Міцкевича Польща – оплот (і то виключний) Божистої Любові; за М.Костомаровим, монопольний ідеал України, що висуне її з часом на роль "наріжного каменя" загальнолюдської світобудови, – це рівність і незалежність; у Дж. Мадзіні ж італійці, яко народ-будівник, покликані збудувати і Вселенську Церкву). На цій підставі стверджується винятковість даного народу і його сотеріологічна місія в світовій (чи бодай тільки європейській) історії – причому, що більше здеправованим, відчуженим від себе самого був народ раніше, то легше

здійснювалась “націоналізація” християнської сотеріології, згідно з євангельською заповіддю “блаженні вбогі духом, бо їхнє Царство Небесне” (Матв., 5, 3)» [18, с.45-46].

Nota bene! Термін *месіанство* як правило викликає у нас нехіть, бо пов'язується з уявленнями про винятковість, обраність певного «народа-богоносца» (за Фйодором Достоєвським) та слідними звідси пихою, гординею (найбільшим гріхом), експансією, ваивищуванням себе понад іншими. Все це й справді властиве месіянству імперському, від якого слід відрізняти месіянство національне, месіянство пригноблених націй, котре, за словами І.Дзюби, “виводилося не з сили й великості народу, а з його страждань, мало на меті відновлення справедливості, а не поширення сфери свого впливу чи влади; самий же, так би мовити акт месіанський означав приклад подвигу, самопожертву в боротьбі” [21, с. 410]. Таке месіанство вбачало свою «сотеріологічну місію» в наслідуванні подвигу Месії, Спасителя (Сотера). Для принижених, пригноблених, розіп'ятих імперіями народів найважливішою була віра не в їх винятковість — але віра у їх *воскресіння*.

Суттєво поглиблює і доповнює наше розуміння природи європейського месіянства український філософ молодшої генерації Володимир Єрмоленко. У своїй відносно недавній монографії “Плинні ідеології” [16] він, переважно на матеріялі франкомовних джерел, розкриває зміст поняття «палінгенесії»: «відродження», «нового народження», «переродження», «воскресіння», «смерті самої смерті». Цитую: «У 1830 – 1840 роках палінгенесійна тема подорожує всією Європою. Континентом ходить «привид комунізму», вважали Маркс і Енгельс під кінець 1840-х років; але ще більшою правдою було те, що Європою

блукав привид нових секулярних релігій, що наповнюються палінгенесійним образом – образом посталого з мертвих [16, с. 166]. Ніщо, можливо, так сильно не дає зрозуміти XIX століття, ніж цей образ – спочатку натурфілософський, потім політичний, спочатку контрреволюційний, потім революційний» [47, с. 234].

Ця ідея з'явилась у Франції (Балланш, Лямене, Мішле), адже після кривавого апокаліпсису Французької революції та поразки Наполеона, експортера її цінностей, французи опинилися в ролі найбільш поганьбленої європейської нації. Спершу пов'язувалася зі страченим Людовиком XVII. Однак далі французи розчарувалися в «абсурдному та нечистому» режимі Реставрації й на роль нового Христа став претендувати не король, а *народ.* Саме він «зійде, як Христос, у могилу» і «вийде звідти третього дня» [16, с.146]. Відтак ідея палінгенесії поширилася у культурно-політичному просторі всієї Європи. Приміром, чільний філософ італійського «рісорджіменто» В. Джоберті «підводить метафізичний фундамент під головну метафору *Risorgimento* – метафору повстання італійської нації з мертвих, її нового народження та “воскресіння”. Цей фундамент Джоберті бачив у вже відомому нам понятті *палінгенесії*» [16, с. 168]. Чи, до прикладу, поет-натхненник польського повстання 1831 року А.Міцкевич, який після його поразки жив у Парижі. Тут, за сприяння цитованого вище Ж. Мішле, став професором кафедри слов’янських мов у Колеж де Франс (1840) і читав курс «Слов’яни», що є «польським перетлумаченням подібних ідей у французькій думці» (за А.Валіцьким). «...Для Міцкевича за смертю польської нації має слідувати її нове народження в новому політичному тілі – тільки цього разу республіканському, а не монархічному». “Польща, отже, страждає разом з Христом. Польська

історія є «кривавою картиною розіп’ятої нації”» [16, с. 156, 157] тощо.

На жаль, у монографії В. Єрмоленка відсутня бодай згадка про «Закон Божий. Книги буття українського народу», хоча і маніфест, і загалом світогляд кирило-методіївських братчиків органічно вписуються в палінгенесійний контекст передодня «весни народів» поруч з французькими, польськими, італійськими та ін. аналогами. «Лежить в могилі Україна, але не вмерла», «І встане Україна з своєї могили, і знову озветься до всіх братів своїх слов'ян...». [24, параграф 100]. А ще згадаймо найвидатнішого з братчиків Т. Шевченка, його “Розриту могилу”, “Великий льох”, оту “домовину України, широку, глибоку”, із якої “встане Україна, світ правди засвітить...”.

На думку І. Глизя, “найдужчий вплив на вироблення програми братства й особисто на автора “Закону Божого” мала творчість геніального поета...”. “Спільність помислів М. Костомарова і Т. Шевченка знаходимо і в тогочасній їхній творчості. І коли в “Законі Божому” читаємо «Лежить в могилі Україна, але не вмерла», то відразу згадуємо Шевченкову “Розриту могилу”, яка була написана ще в 1843 р. і через чотири роки потрапила під арешт у рукописній збірці “Три літа”. Історик і поет знаходять такі образи, які піднімають героїчний дух поневолених нащадків. Шевченко в “Розритій могилі” пише: “Якби то найшли те, що там схоронили, — не плакали б діти, мати не журилась”. Костомаров “те” розшифровує: це “...голос, що звав сю Слов'янщину на свободу і братерство...”, бо саме він розбудить Україну і Слов'янщину” [8, с. 5, 9].

«Закон Божий...» акцентує на тому, що братства, в які гуртувалося українство за часів Реформації (Львівське, Київське, Луцьке), – «*такі, як були у перших християн*» (тобто неофітів), і що найбільше між них

Запорозьке («козацтво єсть то істеє братство»), свого часу визначило цивілізаційний формат України яко території, де люди намагалися жити в Законі Божому – по-братерськи, як брати во Христі («І всі, записуючись у братство, був він пан чи мужик, називались братами»). Тобто не визнаючи над собою ні сіятельства, ні превосходительства, окрім Бога, й відповідно – культивуючи у суспільнім житті органічну, природну народократію (віча, козацькі ради, виборність-звітність гетьмана, кошового, військових і цивільних старшин). «І день ото дня росло, умножалось козацтво, і незабаром були б на Вкраїні усі козаки, усі вільні та рівні…» [24, с.24-25], якби цей органічний процес не перервали сусіде близькі.

Створення кирило-мефодіївського *братства* – відновлення перерваної традиції, черговий етап її двотисячолітнього протистояння з традицією ідолянською, антихристиянською, котра на місце правдивого Бога ставить ідола, узурпатора найвищої влади – імператора-*само*держця, тирана, цезаря, кесаря, царя… Справу не завершено. Від часів першого, «канонічного», Риму – через другий (візантійський) – і нарешті третій, московський («Москва – третий Рим, а четвертому не бывать»), царі переслідують апостолів Божого трибу життя. І не має значення, чи ті царі – самопроголошені Юпітери, як кривавий Нерон (за його правління стаються події Шевченкових «Неофітів»), а чи – «настоящі христіяне», як, приміром, Микола І-й («во дні фельдфебеля-царя» – «Юродивий», «Кавказ», а особливо фатальний «Сон» («У всякого своя доля…»)), бо, судячи по ділам, суть їх та сама – поганська.

Українську справу з християнською, а братчиків з новітніми неофітами, ототожнює й П. Куліш. Ось як він згадує їхню спільну з Т. Шевченком, М.Костомаровим та іншими братчиками кирило-

мефодіївську молодість: «Треба се знати, що київська молодіж, про яку мова, була глибоко просвічена святим письмом, що се була молодіж високої чистоти духовної, і що апостольство любови до ближнього доходило в ній до ентузіязму. Вдохновляючись чудесами християнської проповіді серед спідленого римського царства [27, с.359], носячи в серці рай любови і благоволення, гаряче жадали вони розлити сі божественні дари всюди, де ступнем ступали і з речами оберталися [27, с. 359-360]. Ми підлягали очарованню християнської любови так само, як і перві послідувателі науки Христової [28, с. 378-379]. На Шевченка взирало не зв'язане нічим, опріч дружби, браттє, як на якийся небесний світильник, і се був погляд праведний» [28, с. 383-384].

Зі свого боку, Шевченко не лишився в боргу. Першим твором, який він написав після заслання, у Нижньому Новгороді, були знамениті “Неофіти” (1857) — поема із часів раннього християнства. Чому неофіти і кого Шевченко мав на увазі?

Коли у людини забрано десять років життя у розповні сил, вона не може не задатись питанням: а чи не дарма все було? Чи вартує такої жертви те, за що тебе розіп'ято? Ні, не лише абстрактні “будителі”, “революціонери-демократи” чи “декабристи” (як тлумачило цю алегорію совєтське літературознавство) — Шевченкову душу хвилювала до болю рідна конкретика: побратими, разом з якими його було арештовано, їх символ віри, їхні муки за справу, яку вважали святою.

Неофіти — то кирило-мефодіївські братчики. Немає жодного сумніву, що апостолів української справи Шевченко порівнював з апостолами Христової віри, тими першими християнськими мучениками, які свого часу кинули виклик величензній поганській імперії.

Від часів першого, “канонічного” Риму — через другий (візантійський) — і нарешті третій, московський (“Москва — третий Рим, а четвертому не бывать”), тирани переслідують апостолів Божогол трибу життя. І не має значення, чи ті тирани — самопроголошені Юпітери, як кривавий Нерон (за його правління стаються події Шевченкових “Неофітів”), а чи — “настоящі христіяне”, як, приміром, Микола І-й (котрий власноруч підписав Тарасові нелюдський вирок), чи “ефективні менеджери” совєтської імперії зла, а чи нинішні кремлівські воєнні злочинці, бо, судячи по ділам, суть їх та сама — поганська...

«Закон Божий» завершується словами: «Тоді скажуть всі язики, показуючи рукою на те місто, де на карті буде намальована Україна: «От камєнь, єго же нє брєгоша зиждущии, той бисть во главу”» [24, с. 30]. Камінь, який відкинули будівничі, стане наріжним…

Слушність цього пророцтва потверджується на наших очах. Якщо донедавна Україну вважали не більш, ніж одним із уламків колишнього совєтського союзу і навіть після Майдану сприймали, мов якийсь історичний курйоз, то нині, з початком війни, стає зрозумілим, що від тієї, а чи інакшої, відповіді на «українське питання» залежить майбутнє світового порядку. Чи буде він і далі опертим на свободі, повазі до прав людини і нації, конституціоналізмі, демократії, національному державотворенні – а чи скотиться в прірву імперського свавілля, права сили і рабства. Україна дійсно виявилася тим наріжним каменем, відкинути який означало б підважити будівлю сучасної цивілізації, повернути її як мінімум у XIX століття, коли мапу світу було розкреслено між кількома імперіями, а світовий порядок визначався сваволею авторитарних деспотів. Отож, осмислюючи своє майбутнє, маємо звертатися не лише до “Великої шахівниці” Бжезинського, а й до

кирило-мефодіївського маніфесту. Нині істинність його пророцтв не потребує доведень. Її довело саме життя.

Висновки

Діяльність Кирило-Мефодіївського товариства мала помітний резонанс в Україні. Політичні ідеології та культурні починання братчиків відіграли вирішальну роль у формуванні української політичної свідомості, послуживши каталізатором подолання нацією духовного негаразду після падіння Гетьманщини. Це також стало важливою віхою в боротьбі за автономну державність і політичну незалежність. Кирило-Мефодіївське братстство відіграло вирішальну роль через численні вагомі чинники. Його заснування було помітним, але безуспішним заходом інтелігенції перейти від культурного до політичного етапу націєтворення. Ця спроба налякала царський уряд, оскільки він сприймав зростання свідомості українців як потенційну загрозу. Ліквідація товариства стала каталізатором агресивного наступу антиукраїнської політики й ознаменувала початок тривалої та невпинної боротьби української демократичної інтелігенції проти російського царату. Згідно з сучасною українською історіографією, Кирило-Мефодіївське товариство розглядається як політична організація, яка в програмі свідомо ставила грізну мету визволення та відродження України в контексті визволення та об’єднання всіх слов’янських народів. Кирило-мефодіївці, які були частиною руху «Молода Україна», сміливо й однозначно заявили про своє значуще місце в освіченій Європі. Програма Кирило-Мефодіївського товариства була поєднанням слов’янських і українських ідей, що виникли на зорі визволення від колоніального та національного гніту, духовного відродження слов’янських народів, їхнього непохитного прагнення до незалежності й самостійності. Концепції кирило-мефодіївців відрізнялися від тих, які відстоювали російські слов'янофіли.

Характеристики демократії, соціальної рівності та політичної свободи є одними з визначальних атрибутів, про які йдеться. Серед тем, які обговорювалися в «Книгах буття», були поневолення України російськими царями, шанування козацьких звичаїв і традицій, а також значення національно-політичного суверенітету України. Ці твори являли собою компроміс між різними фракціями української інтелігенції, зокрема членами Кирило-Мефодіївського братства. Серед тих, хто поділяв радикальні погляди Шевченка, були Микола Гулак, Микола Савич, Дмитро Пильчиков, Георгій Андрузький, Олександр Навроцький, Іван Посяда. Проте в Братстві були й більш поміркованi погляди: Василя Білозерського, Опанаса Марковича, Пантелеймона Куліша, Миколи Костомарова.

Неможливо переоцінити величину ідеологічної важливості братерства. Можна стверджувати, що в його програмових документах була піонерська спроба поєднати українську національну концепцію зі загальнохристиянськими засадами та поняттям слов'янської солідарності. Його ідеологія та програма слугували центром пробудження українського націоналізму.

У своїй політичній поезії Т. Шевченко вдало поєднав елементи соціального та національного визволення з державницьким, чим справив глибокий вплив на молоде покоління українців. М. Костомаров через створення концепції українського історико-політичного месіанства звернув увагу на унікальні особливості менталітету нації та їхній вплив на її історичну долю. Він звернувся до необхідності врахування цих ментальних рис під час розробки політичних планів, зрештою дійшовши висновку, що українці повинні пройти тривалий

період розвитку в межах іноземного урядування, яке має бути адаптоване відповідно до їхніх власних потреб, щоб сприяти «духу державництва». П. Куліш провокативно порушив питання створення національної еліти з числа старих, зросійщених і полонізованих, еліт, а також інших соціальних верств шляхом свідомого культивування національної ідентичності та державницького мислення.

Ідеологію Кирило-Мефодіївського братства 1845-47 років можна сприймати як синтез романтичної етнографії та культурних практик харків'ян, традицій козацької держави та політичної автономії лівобережної шляхти, нарешті, західноєвропейських концепцій лібералізму та демократії. Варто згадати, що першими носіями цих ідей на українських землях були декабристи, соціальну базу яких в Україні ("Південне товариство") складали нащадки козацької старшини.

Кирило-мефодіївська програма стала основою для українського руху наступних десятиліть. Від Кирило-Мефодіївського братства до Центральної Ради 1917 року можна простежити пряму лінію розвитку. Серед широкого кола початкових навчальних закладів В. Білозерський запропонував «народні школи». Метою таких шкіл було навчання дітей із сільської місцевості та озброєння їх всебічними знаннями про потреби їхнього життя, а також надання їм навичок ремесла, необхідних для сільськогосподарської діяльності. Кінцева мета полягала в тому, щоб підготувати цих дітей до повернення у свої села зі збагаченими знаннями та досвідом, які були б корисними для їхнього хліборобського трибу життя. Просвітництво мало важливе значення для кирило-мефодіївців у розгляді національного відродження України. Їхня програма підкреслювала важливість освіти для простих людей, розглядаючи її як каталізатор суспільного прогресу. Освіта і наука

вважалися інструментами, за допомогою яких люди могли зрозуміти свій пригноблений стан і прагнути до свободи. На позицію кирило-мефодіївців щодо суспільного значення освіти і науки вплинули прогресивні ідеї попередніх і сучасних просвітителів. Свої гуманістичні переконання вони намагалися втілити в життя в галузі освіти і науки. Кирило-Мефодіївське товариство дотримувалося бачення національної єдності та примирення, суспільного розвитку та духовного піднесення через освіту. Їхньою кінцевою метою було відновлення суверенітету своєї держави.

Братчики були активно залучені до державної служби, зосереджуючись на шляхах покращення економіки України. Для цього вони організували збір коштів на видання доступних книжок на економічну тематику (приміром, книжка П. Куліша «Кишенькова книжка для поміщиків і найкращий видобутий із досвіду спосіб керування маєтком»). Крім того, планувалося перекласти і видати «Сільські читання» князя В. Одоєвського — практичний посібник для поміщиків. Їхньою метою було створення видавництв, які б координували видання науково-популярної літератури, що містить практичні рекомендації в різноманітних сферах господарювання.

«Закон Божий» завершується словами: «Тоді скажуть всі язики, показуючи рукою на те місто, де на карті буде намальована Україна: «От камєнь, єго же нє брєгоша зиждущии, той бисть во главу”» [24, с. 30]. Камінь, який відкинули будівничі, стане наріжним.

Ми є свідками виконання пророцтва, яке є незаперечним. Колись Україну сприймали як уламок колишнього Радянського Союзу, і навіть після Майдану вважали її історичною новинкою. Проте з початком війни стає очевидним, що доля «українського питання» вплине на

майбутнє світового порядку. Чи буде світ продовжувати підтримувати принципи свободи, поваги до прав людини, конституціоналізму, демократії та національного суверенітету, чи він скотиться в прірву імперської тиранії, де сила має право, а рабство прийнятне? Україна стала критично важливим наріжним каменем, і якщо її поставити під загрозу, основа сучасної цивілізації буде послаблена, повернувши нас у світ XIX століття, коли кордони були проведені між імперіями, а авторитарні деспоти диктували світовий порядок. Принцип Закону Божого підкреслює значення братств, які українці створили під час Реформації, порівнянних із ранніми християнами, як неофітів. Найвидатнішим серед них було Запорозьке, яке свого часу визначило цивілізаційний формат України як регіону, де люди прагнули жити за Законом Божим – як брати у Христі. Це передбачало невизнання жодної влади чи вищості над собою, крім Бога, сприяння органічному й природному демократизму в суспільному житті через використання віч, козацьких рад, обрання та звітності гетьмана, кошового, військової та цивільної старшин. На жаль, цей органічний процес був перерваний сусідньою силою. Створення Кирило-Мефодіївського братства можна розглядати як воскресіння зруйнованої спадщини, прогрес двотисячолітньої боротьби з язичницьким і нехристиянським способом життя, який замінює божественну сутність фальшивим ідолом, самозванцем. , правитель, який тримає остаточну владу - самодержавний імператор. Саме на Україну була покладена відповідальність месіанської ролі. Перед українським народом стояло завдання надихати й вести інші слов’янські народи до національного визволення й відродження в усіх сферах, у тому числі в економічній, соціальній і духовній сферах. Цього мало бути досягнуто завдяки

їхньому прояву величезної хоробрості, самовідданості та стійкості перед обличчям страждань і труднощів.

Список використаної літератури:

1. Багалій Д. І. Т. Г. Шевченко і Кирило-Методіївці-Харків, 1925.-104 с. (https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=3130).
2. Баран Є.М. Кирило-Мефодіївське братство в оцінці Стефана Козака (Козак С. Українська змова і месіанізм: Кирило-Мефодіївське Братство / Пер. з польської і редакція М. Лесюка. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. -254с). (http://lib.pnu.edu.ua/files/Visniki/ukr-stud-6-7.pdf).
3. Беліна-Кенджицький Ю. У Шевченка в Києві. 1846р. // Спогади про Тараса Шевченка.-Київ: Дніпро, 1982.-153–159 с. (http://litopys.org.ua/shevchenko/spog34.htm).
4. Варенікова О.В. Збірник «Шевченко та його доба» (1925, 1926) у контексті розвитку шевченкознавства к.XIX – 30-х років XX століття .-Харків.-2017. 230 с.

   (https://shron1.chtyvo.org.ua/Varenikova_Olena/Zbirnyk_Shevchenko_ta_ioho_doba_1925_1926_u_konteksti_rozvytku_shevchenkoznavstva_kKhIKh__30-kh_roki.pdf)
5. Вибрані документи з матеріалів слідчих справ членів Кирило-Мефодіївського товариства. (http://izbornyk.org.ua/rizne/kmt01.htm#st144).
6. Возняк М.С Кирило-Методіївське Братство. - Львів: Накладом фонду "Учітеся, брати мої", 1921.- 238с.
7. Гелей С.Д., Рутар С.М. Політологія. Навчальний посібник. - Київ.2007.-с.309. (http://politics.ellib.org.ua/pages-2310.html).

8. Глизь І.І. "Книга буття українського народу" або "Закон Божий" - Київ,1991.

9. Горлач М.І. ,Кремень В.Г. Політологія: наука про політику. – Київ: Центр учбової літератури, 2009. – 836 с. (http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000012651) .

10. Грушевський М. С. З старого і нового - Львів: "Світ". – 2007. Т. 4. Кн. 1. – 434с. (https://www.m-hrushevsky.name/uk/Publicistics/1917/ZStarogoINovogo.html) .

11. Грушевський М.С. Історія України - Руси: У 10 т. – Київ, 1998. (http://litopys.org.ua/hrushrus/iur.htm).

12. Грушевський М.С. Хто такі українці і чого вони хочуть? – Київ:Знання, 1991. 240 с. (http://hrushevsky.nbuv.gov.ua/item/0000002).

13. Дзюба І. Історія української літератури.- Наукова думка.- 2014.784 с.

14. Дзядевич Т. М Ідеологема месіанства в “Книзі народу польського народу і польського пілігримства” Адама Міцкевича, “Книгах буття українського народу” Миколи Костомарова і циклі “Три літа” Тараса Шевченка”.-2001 (https://shron1.chtyvo.org.ua/Dziadevych_Tetiana/Ideolohema_mesianstva_v_Knyzi_polskoho_narodu_i_polskoho_pilihrymstva_Adama_Mitskevycha_Knyhakh_buttia_ukrainskoho_narodu_Mykoly_Kostomarova_i_tsykli_Try_lita_Tarasa_Shevchenka.pdf).

15. Донесення графа А.Ф. Орлова про Т. Г. Шевченка, Костомарова, П. Куліша. Правда. -1893. -Т. 16, вип. 68. -85-95 с. (https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=3652).
16. Єрмоленко В. Плинні ідеології:ідеї та політика в Європі 19-20 ст. –Київ: Дух і література. 166с. (https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a059b81e-db84-4506-84f0-b286cff046be/content).
17. Житецький І. Листування з харківськими громадянами про видання народних книжок .-Україна, 1925. 4 с. (https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=7042).
18. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст. Київ, 1992.132с. (http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001589).
19. Зеров М.К.Українське письменство 19 ст. від Куліша до Винниченка" Дрогобич:Відродження,2007.-566с. (https://shron1.chtyvo.org.ua/Zerov/Ukrainske_pysmenstvo_XIX_st_Vid_Kulisha_do_Vynnychenka.pdf).
20. Ісаєвич Я. Д. Братства та їхня роль в розвитку української культури XVI—XVIII ст.-Київ ,1966.-248 с. (http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002175).
21. Історія української літератури: у 12 т., Київ, 2016, т. 4.
22. Козак С. Українська змова і месіанізм. Кирило-Мефодіївське братство / пер. і ред. М. Лесяка. Івано-Франківськ : Плай, 2004.
23. Костомаров М. Воспоминания о двух малярах // Костомаров М. І. Твори: У 2 т. – К., 1967. – Т. 2. – С. 404.
24. Костомаров М.І. Закон Божий (книга буття українського народу).-Київ:Либідь.-1991.-40с. (http://litopys.org.ua/rizne/kmt02.htm).

25. Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография. - Київ, 1990. -425-438 с. (http://litopys.org.ua/kostomar/kos22.htm).

26. Криштопа О. Книга Братство. Документальний роман за матеріалами слідчої справи Кирило-Мефодіївського братства.- 2019.

27. Куліш П.О. Історичне оповідання. Жизнь Куліша // Спогади про Тараса Шевченка. -Київ: Дніпро, 1982.119–121 с. .(http://litopys.org.ua/shevchenko/spog28.htm).

28. Куліш П.О. Твори: у 6 т. Львів, 1910. Т. 6. С. 378-379, 383-384.

29. Левенець Ю. А. Василь Білозерський.- Український історичний журнал. - 1994. 84-93 с.(http://history.org.ua/JournALL/journal/1994/2/8.pdf).

30. Луняк Є.М. “Товариство” чи “братство”? До проблеми назви гуртка кирило-мефодіївців.- Бористен. –Дніпропетровськ. – 2003. 20 с. (https://www.t-shevchenko.name/uk/Guide/KyryloMethodiivskeTov/Naming.html)

31. Маркевич О. Микола Савич Біографічна замітка. 1901. 5 с. (https://shron1.chtyvo.org.ua/Markevych_Oleksii/Mykola_Savych_Biohrafichna_zamitka.pdf)

32. Міцкевич А. «Книги народу польського» переклад М.Зерова: (https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3697).

33. Міяковський В. Люди сорокових років.-Київ, 1929.-66 с. (https://shron1.chtyvo.org.ua/Miyakovskyy_Volodymyr/Liudy_sorokovykh_rokiv_Kyrylo-metodiivtsi_v_ikh_lystuvanni.pdf).

34. Міяковський В. Опанас Маркович у Кирило-Методіївському Братстві. 26 с.(https://shron1.chtyvo.org.ua/Miyakovskyy_Volodymyr/Opanas_Markovych_u_Kyrylo-Metodiivskomu_bratstvi.pdf).
35. Міяковський В. Шевченко і Кирило-Мефодіївське братство. 1861-1980 Ed. by G. S. N. Luckyj.- Toronto. Переклад Базалінський А. (https://shron1.chtyvo.org.ua/Miyakovskyy_Volodymyr/Shevchenko_i_Kyrylo-Mefodiivske_bratstvo.pdf) .
36. Панарін С.О. До питання про ідеологію Кирило-Мефодієвського Братства.- ІСМВ «Харківський колегіум». (https://core.ac.uk/download/pdf/50575468.pdf).
37. Петров В. Шевченко, Куліш, В Білозерський - їх перші стрічі .Україна — 1925.- 9 с. (https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=6827).
38. Полтавський офіс Північно-східного міжрегіонального відділу Українського інституту національної пам’яті, Інтернет-видання «Полтавщина», 2021. (https://poltava.to/project/7115/).
39. Рибалка І. Історія України. - Харків : Основа, 1995, 445 с. (http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001675) .
40. Сергієнко Г. Я. Яскрава сторінка визвольного руху.-Київ: Знання.-1971. 28-36 с. (https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=4393).
41. Середницька Г.В. Історія України.-Київ: А.С.К.-2003.-256с. (http://www.ltklntu.org.ua/wp-content/uploads/2020/04/%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F-%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8.-

%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0.-1939-2003.pdf)

42. Сохань П. С.Кирило-Мефодіївське товариство .- Київ : Наук. думка, 1990. -548 с. (http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0005142).

43. Спогади про Тараса Шевченка. - Київ: Дніпро, 1982. -. 403-525 с.(http://litopys.org.ua/shevchenko/spog93.htm) .

44. Чижевський Д.І. Нариси з історії філософії на Україні. - Київ., 1992.- С. 138-177. (http://litopys.org.ua/chyph/chyph09.htm).

45. Чижевський Д.І. Філософські твори: у 4 т. Київ, 2005 —, т.1. (http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0004469).

46. Чопик Р. Б.Між Богом і людьми / Післямова // Відроджений Кобзар. Харків, 2023. С. 548-549.

47. Чопик Р.Б. Шевченко проти путіна. Актуальні виміри української ідентичности.-Львів.-2022. -225-238 с. (https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1832954) .

48. Шевченко Т.Г.. Зібрання творів: У 6 т. - Київ, 2003. -Т. 5. -201с.(http://litopys.org.ua/shevchenko/shev504.htm).

49. Шляхтун П.П. Політологія (історія та теорія):підручник.- Київ:Центр учбової літератури -2010. 472 с. (https://shron1.chtyvo.org.ua/Shliakhtun_Petro/Politolohiia_istoriia_ta_teoriia.pdf).